

UNIVERZITA PARDUBICE
FAKULTA FILOZOFICKÁ

**Volnočasové aktivity jako jedna z forem prevence sociálně
patologických jevů**

Marcela Toušová

Bakalářská práce

2009

Univerzita Pardubice
Fakulta filozofická
Katedra věd o výchově
Akademický rok: **2008/2009**

ZADÁNÍ BAKALÁŘSKÉ PRÁCE
(PROJEKTU, UMĚLECKÉHO DÍLA, UMĚLECKÉHO VÝKONU)

Jméno a příjmení: **Marcela Toušovská**
Studijní program: **B6107 Humanitní studia**
Studijní obor: **Humanitní studia**

Název tématu: **Volnočasové aktivity dětí a mládeže jako jedna z forem
prevence sociálně patologických jevů**

Zásady pro vypracování

Stručná osnova:

Úvod – záměr bak. práce, klasifikace sociálně patologických jevů, výchova k volnému času, výchova volným časem, institucionální nabídka, právní zajištění, statistické výkazy domů dětí a mládeže v Pardubickém kraji – zájem o zájmovou činnost, pedagog volného času, - profesní statut, závěr.

Rozsah grafických prací: -
Rozsah pracovní zprávy: 48 stran

Forma zpracování bakalářské práce: **tištěná/elektronická**

Seznam odborné literatury:

Odborné statě Institutu dětí a mládeže, Praha

Výroční zprávy Domů dětí a mládeže Pardubického kraje za poslední 4 roky

Odborná literatura – Mgr. Bedřich Hájek, - cca 4 publikace k zájmovému vzdělávání

Zákon č. 561/2004 Sb., o předškolním, základním, středním, vyšším odborném a jiném vzdělávání (školský zákon)

Zákon č. 563/2004 Sb., o pedagogických pracovnících a o změně některých zákonů

Vyhláška č. 74/2005 Sb., o zájmovém vzdělávání

Metodický pokyn o primární prevenci sociálně patologických jevů, č.j. 20 008/2007-51 ze dne 16. 10. 2007

Vedoucí bakalářské práce: **PhDr. Martin Kocanda**

Katedra věd o výchově

Datum zadání bakalářské práce: **30. dubna 2008**

Termín odevzdání bakalářské práce: **31. března 2009**

L. S.

Petr Vorel, v. r.

prof. PhDr. Petr Vorel, CSc

děkan

Karel Rýdl, v. r.

prof. PhDr. Karel Rýdl, CSc

vedoucí katedry

V Pardubicích dne 30. listopadu 2008

Prohlašuji:

Tuto práci jsem vypracovala samostatně. Veškeré literární prameny a informace, které jsem v práci využila, jsou uvedeny v seznamu použité literatury.

Byla jsem seznámena s tím, že se na moji práci vztahují práva a povinnosti vyplývající ze zákona č. 121/2000 Sb., autorský zákon, zejména se skutečností, že Univerzita Pardubice má právo na uzavření licenční smlouvy o užití této práce jako školního díla podle § 60 odst. 1 autorského zákona, a s tím, že pokud dojde k užití této práce mnou nebo bude poskytnuta licence o užití jinému subjektu, je Univerzita Pardubice oprávněna ode mne požadovat přiměřený příspěvek na úhradu nákladů, které na vytvoření díla vynaložila, a to podle okolností až do jejich skutečné výše.

Souhlasím s prezenčním zpřístupněním své práce v Univerzitní knihovně.

V Pardubicích dne 19. března 2009

Marcela Toušovská, v. r.

Souhrn

Bakalářská práce se zabývá důležitostí výchovy dětí a mládeže k účelnému využívání volného času a vyzdvihuje význam volnočasových aktivit pro získávání především sociálních, občanských a personálních kompetencí a jejich podíl na prevenci sociálně patologických jevů. Jsou zdůrazněny ty faktory, které mají podstatný vliv na utváření zdravého životního stylu. Pozornost je věnována vzdělávací politice státu, stanoveným strategickým cílům a následnému vytvoření právního rámce v oblasti prevence sociálně patologických jevů a podpory institucionální zájmové činnosti dětí a mládeže. Předmětem výzkumné části jsou trendy v počtech účastníků ve vybraných školských zařízeních zájmového vzdělávání.

Klíčová slova

Specifická a nespecifická prevence, sociálně patologické jevy, životní styl, volný čas, volnočasové aktivity, klíčové kompetence, dlouhodobé záměry, školská zařízení pro zájmovou činnost, děti, mládež

Title

Leisure time activities of children and adolescents for primary social pathology phenomenons

Abstrakt

This bachelor's work is concerned with the importance of education of children and adolescents on the efficient use of their leisure time. The importance of leisure time activities in gaining particular social, personal and civil skills and relationships is pointed out. The role of leisure time activities in prevention of social pathology phenomenons is discussed. The author specifically notices the major factors which substantially influence the creation of healthy life style. The great attention is paid on the government educational policy, including its main strategic goals. It creates the legal framework for the prevention of social pathology phenomenons and for the promotion of institutional leisure time activities of children and adolescents. The current trends in the number of participants in selected educational institutions, providing after-school activities, are the objects of scientific part of this work.

Keywords

Life style, skills, educational institutions, specific and not specific preventions, social pathology phenomenons, leisure time activities, children, adolescents

Obsah	
1. Úvod	7
2. Sociálně patologické jevy a prevence	9
3. Životní styl	12
3.1 Výchova k volnému času	14
3.2 Výchova volným časem	16
3.3 Kurikulární reforma, kurikulární dokumenty a tvorba školního vzdělávacího programu ve školských zařízeních pro zájmové vzdělávání	17
4. Záměry vzdělávací politiky státu, právní a metodický rámec	
4.1 V zájmovém vzdělávání	22
4.2 V prevenci sociálně patologických jevů	27
5. Pedagogové jako stěžejní aktéři kurikulární reformy a zájmového vzdělávání ve spojení s prevencí sociálně patologických jevů	
5.1 Záměry vzdělávací politiky státu	33
5.2 Požadavky na znalosti a dovednosti pedagogických pracovníků v zájmovém vzdělávání	36
5.3 Požadavky na znalosti a dovednosti pedagogických pracovníků v prevenci sociálně patologických jevů	38
6. Záměry Pardubického kraje v zájmovém vzdělávání a struktura domů dětí a mládeže v kraji	39
6.1 Trendy ve stabilitě vybraných formách zájmového vzdělávání ve vybraných DDM Pardubického kraje	40
Závěr	44

Motto:

Pulchra res est homo, si homo est

Nádherná věc je člověk, je-li člověkem.

Staré latinské přísloví

1. Úvod

Jsem přesvědčená, že výstižněji, nežli uvedené motto, nelze vyjádřit stěžejní důvod toho, proč jsem si zvolila uvedené téma pro bakalářskou práci.

V úvodu považuji za nezbytné alespoň stručně se zabývat jednotlivými, pojmy bez toho, aniž bych si kladla za cíl jejich vyčerpávající analýzu.

Technologie, sociální prostředí, ekonomická sféra, filosofie, globalizace, potřeba individuálního rozvoje s důrazem na vlastní schopnosti, tvůrčí myšlení jedince - tolik výčet alespoň části jevů probíhajících v současné společnosti. Všechny jsou spolu propojené, s různou mírou se vzájemně ovlivňují, a to pozitivně a žádoucím směrem, ale i negativně s nepříznivým dopadem do života jedince i společnosti. Jedním z těch nežádoucích důsledků je všeobecný růst sociálně patologických projevů chování ve všech věkových skupinách, což je především u dětí a mládeže¹ závažným společenským problémem.²

Je zcela mimo diskuzi, že prevence je vždy výhodnější, méně náročná a účinnější. Pokud se podaří, tak nehrozí mimo jiné žádná recidiva, stav je daleko stabilnější, ustálený. Programy prevence, tvorba jejich strategií jsou záležitostí celospolečenskou, vyžadující spolupráci řady institucí a specialistů, mezi něž bezpochyby patří i pedagogové jako účastníci přímého kontaktu s dětmi a mládeží.

Z „Úmluvy o právech dítěte“ článku 31 vyplývá, že dítě má právo na volný čas, na účast ve hře odpovídající jeho věku. Státy, které jsou smluvní stranou úmluvy, mají napomáhat k tomu, aby dětem byly poskytovány odpovídající a stejné příležitosti mimo jiné i v oblasti využívání volného času.

Nelze každou volnočasovou aktivitu považovat za prevenci, není každá nabídka k využívání volného času zárukou úspěchu v prevenci nebo tlumení sociálně patologických jevů. Uspokojující začlenění se do volnočasových aktivit je poměrně složitý proces, který je ovlivněn faktory motivačními, informačními, odbornými, sociálními a dalšími.

¹ Účastníky vzdělávání jsou v právních normách děti, žáci a studenti. Pro účely práce je používáno vymezení dětí a mládež – od předškolního věku přibližně do 26 let v návaznosti na evropské konvence – pozn. autora

² Závažnost je o to větší, že je trvalý posun do nižších věkových skupin (Vykopalová, Hana. *Sociálně patologické jevy v současné společnosti*).

Tolik stručně na úvod k jednotlivým pojmům z názvu práce, všemi se samozřejmě budu v příslušných kapitolách dále podrobněji zabývat.

Ve své bakalářské práci jsem si vytkla následující cíle:

- Shrnout záměry vzdělávací politiky státu v zájmovém vzdělávání a prevenci sociálně patologických jevů, jejich metodický a právní rámec.
- Vyzdvihnout přínos vhodného využívání volného času jako jedné z účinných forem prevence sociálně patologických jevů.
- Kurikulární dokumenty a možnost jejich využití pro tvorbu školních vzdělávacích programů ve školských zařízeních pro zájmové vzdělávání.
- Ve výzkumné části se zaměřit na trendy v zájmech dětí a mládeže o pravidelnou a příležitostnou zájmovou činnost ve vybraných domech dětí a mládeže v Pardubickém kraji.

Vytýčené cíle se promítají do výzkumného problému, který jsem zformulovala do čtyř hypotéz:

1. Výchova k volnému času a výchova volným časem jsou jevy, které se navzájem kvalitativně ovlivňují.
2. Ve vzdělávací politice státu jsou stanoveny strategické záměry v prevenci sociálně patologických jevů a podpory volnočasových aktivit, které jsou následně zakotveny v právních normách.
3. Počet účastníků pravidelné zájmové činnosti realizované ve vybraných domech dětí a mládeže má trvale klesající trend.
4. Ve vybraných domech dětí a mládeže je počet účastníků příležitostné zájmové činnosti mezi jednotlivými roky kolísavý. Naproti tomu u pravidelné zájmové činnosti je počet účastníků spíše stabilizovaný.

Jako výzkumnou metodu jsem použila obsahovou analýzu dokumentů. Již při výběru tématu jsem si byla téměř jistá, že nebude obtížné zajistit si dostatek odborné literatury, ale náročnější bude rozhodnout se, které údaje budou pro vybrané téma podstatné a které vedlejší, popř. zavádějící k jinému problému. Opírala jsem se především o teorii pedagogiky volného času, odborné publikace zabývající se zájmovou činností, o strategické a metodické materiály vydané Ministerstvem školství, mládeže a tělovýchovy (dále jen MŠMT), o statistické výkazy vybraných domů dětí a mládeže (každoročně jsou zpracovávány k 30. říjnu) a o normy vytvářející právní rámec. V prvotní fázi bylo stěžejní vytvoření přehledného systému v třídění materiálů, analýza údajů a uspořádání výsledků do logických souvislostí. V Univerzitní

knihovně jsem prostudovala dvě bakalářské práce z roku 2002 a 2003, které se zabývaly aktivitami mládeže ve volném čase a volnočasovými aktivitami mládeže v Praze. Stanovené cíle a hypotézy byly odlišné od těch, které jsem si stanovila pro svoji bakalářskou práci, takže pro samotný výzkum jsem je sice přímo nevyužila, přesto byly pro mě přínosem při stanovení systému ve zpracování výsledků a při rozhodování o optimální formě práce.

Každou oblast tématu nejprve zpracovávám obecněji a v kontextu širších souvislostí, následně se cíleně zaměřuji na volný čas, volnočasové aktivity a prevenci sociálně patologických jevů, tedy na vytýčené cíle a hypotézy.

Na závěr úvodu bych chtěla sdělit, že práce na tomto tématu byla pro mě osobně zajímavá a přínosná. V žádném případě jsem si však nevytkla za cíl vyčerpávajícím způsobem téma zpracovat, spíše poukázat na některé souvislosti a případně možnosti dalšího výzkumu.

2. Sociálně patologické jevy a prevence

Ve své práci se zabývám prevencí sociálně patologických jevů dětí a mládeže celistvě, ne tedy se zaměřením na již konkrétní negativní projevy či určitou cílovou skupinu. Považuji za nezbytné uvést základní teoretické vymezení pojmů, které jsem čerpala jednak z odborné literatury a dále z metodických a strategických dokumentů vydaných MŠMT.

V „*Metodickém pokynu k primární prevenci sociálně patologických jevů u dětí, žáků a studentů ve školách a školských zařízeních*“ vydaného MŠMT v roce 2007 (dále jen „*Metodický pokyn MŠMT*“) jsou vymezeny tyto rizikové jevy v chování dětí a mládeže: záškoláctví, šikana, rasismus, xenofobie, vandalismus, kriminalita, delikvence, užívání návykových látek (tabák, alkohol, omamné a psychotropní látky), závislost na politickém a náboženském extremismu, patologické hráčství a poruchy příjmu potravy (mentální bulimie, mentální anorexie). Domnívám se, že pro cíl mé práce je rozsah tohoto výčtu zcela dostačující.

Primární prevencí v nejširším pojetí lze nazvat všechny aktivity a činy, které mají za cíl upevňovat postoje a chování jedinců tak, aby u nich nedocházelo k nežádoucím projevům. Základním principem strategie prevence u dětí a mládeže v institucionálním pedagogickém působení je výchova ke zdravému životnímu stylu, k osvojení si pozitivního sociálního chování a zachování integrity osobnosti. Zřejmě ve snaze přesněji rozlišit používané metody a organizační formy, dochází k rámcovému členění prevence na specifickou a nespecifickou.

V Metodickém pokynu MŠMT je uvedeno následující zpřesnění:

- „Do *nespecifické primární prevence* patří veškeré aktivity podporující zdravý životní styl a osvojování si pozitivního sociálního chování prostřednictvím smysluplného využívání volného času; například zájmové, sportovní a volnočasové aktivity a jiné programy, které vedou k dodržování společenských pravidel, zdravého rozvoje osobnosti, k odpovědnosti za sebe a své jednání.
- *Specifickou primární prevencí* se rozumí aktivity a programy, které jsou specificky zaměřeny na předcházení a omezování výskytu jednotlivých forem rizikového chování. Jedná se o všeobecnou prevenci, která je zaměřena na širší populaci, aniž by byl dříve zjišťován rozsah problému nebo rizika. Zahrnuje selektivní prevenci, která je zaměřena na žáky, u nichž lze předpokládat zvýšenou hrozbu rizikového chování a dále indikovanou prevenci. Ta je zaměřena na jednotlivce a skupiny, u nichž byl zaznamenaný vyšší výskyt rizikových faktorů v oblasti chování, problematických vztahů v rodině, ve škole nebo s vrstevníky“³.

Bez zřetele na teoretické rozdělení primární prevence na specifickou a nespecifickou, je z hlediska snahy o dosažení co nejvyšší efektivity, zapotřebí dodržovat několik obecných zásad:

- *Komplexnost a kombinace* mnohočetných strategií působících na cílovou skupinu (rodina, škola, vrstevníci, masmédia).
- *Kontinuita a systematickosti působení* - jednorázové aktivity přes veškerou zajímavost mívají obvykle nižší účinnost, naproti tomu dlouhodobé působení s jasně definovanými cíli s průběžnou zpětnou vazbou, podporuje efektivitu. Proces by měl začít nejlépe v předškolním věku a nepřetržitě pokračovat v průběhu celé školní docházky tak, aby působení postihlo jednotlivé etapy vývoje dítěte.
- *Cílenost a adekvátnost* informací v závislosti na věkové skupině dětí a mládeže, musí respektovat jejich vývojové zvláštnosti. V případě poskytování neadekvátních informací či zařazování věku nepřiměřených aktivit je reálné nebezpečí, že prevence se velice snadno změní ve stimulaci a podporu nežádoucích jevů.
- *Pozitivní orientace* primární prevence, poukazování a využívání pozitivních a atraktivních modelů.
- *Důraz na interakci a aktivní zapojení* účastníků, respektování nejen jejich spontánních reakcí a námětů, ale cílená podpora aktivity.

³ Jak je uvedeno v *Metodickém pokynu MŠMT*, s. 3

Z výše uvedeného rozdělení a zásad lze odvodit, že stěžejní pro efektivitu prevence jsou znalosti a dovednosti těch, kteří ji realizují a členění na specifickou a nespecifickou prevenci představuje ne příliš podstatným prostředkem při stanovení podmínek, procesů a hodnocení dosažených výsledků. K neúčinné primární prevenci dochází především tehdy, jestliže jsou používány neadekvátní metody a formy vzhledem k sociálnímu složení cílové skupině a vývojovým a individuálním zvláštnostem účastníků – např. předčasné nebo naopak pozdě poskytované informace, zastrasování, příkazy, citové apely, pouhé jednorázové předávání informací spojené s mentorováním, potlačování diskuse atd.

Velice cenné informace mi poskytl dokument „*Strategie prevence sociálně patologických jevů dětí a mládeže v působnosti resortu školství, mládeže a tělovýchovy na období 2005 – 2008*“ (dále jen „Strategie prevence“), přesněji zjištění vyplývající z provedené SWOTT analýzy, tedy metody, které byla použito k vyhodnocení kvality prevence sociálně patologických jevů v letech 2001 – 2004. Z uvedeného dokumentu vybírám ta zjištění, která se vztahují k volnočasovým aktivitám a pedagogice volného času:

- *Za hlavní silné stránky* - tj. toho, co pozitivně ovlivňuje vývoj prevence, jsou považovány mimo jiné i podmínky pro volnočasové aktivity dětí a mládeže a existence sítě středisek pro volný čas.
- *Za hlavní slabé stránky* - tj. toho, co je bráno za negativní faktor prevence, je považována mimo jiné neodbornost pedagogů v dané oblasti.
- *Za příležitosti* - tj., co je vnímáno jako příležitost, která může do budoucna ovlivnit pozitivně prevenci, jsou považovány rámcové vzdělávací programy a následné školní vzdělávací programy.
- *Za hrozby* - tj. vše, co je vnímáno jako jednoznačná hrozba budoucnosti pro oblast prevence, je mimo jiné považována nechuť pedagogů vyvíjet aktivity, které nepřinášejí okamžitý viditelný výsledek, dále podceňování primární prevence a výchovy ke zdravému životnímu stylu.

Problematika sociálně patologických jevů je rozsáhlá, mezi jednotlivými jevy existují v mnoha případech vazby s větší či menší mírou intenzity vzájemného ovlivňování. Jejich prevence vyžaduje systémový přístup, komplexnost, včasnost, vytrvalost, důslednost a pružnost. Část těchto požadavků lze podpořit či zajistit legislativně, ale převážně jsou odvislé od hlavních aktérů, tj. od těch, kteří na děti a mládež přímo pedagogicky působí. Podrobněji se budu zabývat personálními podmínkami až v 5. kapitole, protože z hlediska

požadavku na celistvost a logickou souvislost pokládám za důležité, se ještě přednostně věnovat zdravému životnímu stylu, výchově k volnému času a výchově volným časem.

3. Životní styl

Způsob využívání volného času je jedním z důležitých ukazatelů životního stylu. Pojem životní styl je složitý, značně komplikovaný a různě definovaný různými znalci. Dle mého názoru je nejvíce vypovídající ten, který uvádí Ottova Všeobecná encyklopedie: „Životní styl je filosoficko-sociologický pojem charakterizující typické zvláštnosti každodenního života lidí dané společnosti. Zahrnuje mezilidské vztahy, normy, zvyky, zájmy, konzum hmotných a duchovních statků. Tyto formy podmiňují a určují souhrnné životní podmínky.“⁴

Každý člověk má svůj systém hodnot, který se utváří vlivem životních podmínek a promítá se do postoje k volnému času. Co si můžeme představit pod pojmem volný čas? Odpočinek, rekreaci, zábavu, zájmové činnosti, sebevzdělávání, společensky prospěšná činnost atd.? Za volný čas je považovaný čas, v němž jedinec svobodně na základě svých zájmů, nálad a pocitů, volí svou činnost. Existují dva extrémní přístupy lidí podle toho, jaký význam přisuzují volnému času. Pro některé lidi je největší hodnotou práce a volný čas posuzují spíše jako něco nepatřičného, jiní pracovní povinnosti chápou jako nutné zlo a volný čas jako možnost konečně se věnovat svým zájmům. Ideální by bylo, kdyby člověk dokázal uvést do rovnováhy pracovní i jiné povinnosti a svůj volný čas. Jedním z důležitých postojů v životním stylu je aktivita, tj. kolik úsilí je člověk ochoten a schopen vynaložit pro splnění svých plánů a tužeb. Buď se lidé pasivně nechávají bavit (pouhé sledování fotbalu televizi před vlastní hrou), nebo hledají výmluvy, proč toto nelze uskutečnit (např. cestování). Aktivní jedinec si své tužby a plány splní, možná jen z části, ale vyvine potřebné úsilí - aktivně využije svůj volný čas.

V odborné literatuře zabývající se pedagogikou volného času⁵ se autoři shodují v tom, že na problematiku volného času dětí a mládeže se lze podívat z následujících hledisek:

- *Ekonomické* - je důležité, kolik finančních prostředků společnost investuje do institucí zabývajících se využíváním volného času, a zda a kolik se jich vrací. Průmysl volného času je samostatným a většinou dobře prosperujícím odvětvím, které však rezignuje na vzdělávací cíle a kultivaci osobnosti. Zcela rozhodující je poptávka, nabídka a zisk.

⁴ Jak je uvedeno v Ottově *Všeobecné encyklopedii*, s. 655

⁵ Pávková, J. *Pedagogika volného času*. Hájek, B. - Hobbauer, B. – Pávková, J. *Pedagogické ovlivňování volného času*

V institucionálním zájmovém vzdělávání je návratnost obtížně vyčíslitelná především proto, že se jedná o dopady v budoucnosti.

- *Sociální a psychologické* - je zapotřebí sledovat, jak volnočasové aktivity pomáhají kultivovat mezilidské vztahy, jak vytváření neformálních skupin přispívá k socializaci jedince. Absence pozitivních citů, opakované neúspěchy ve škole a pocity nudy silně působí na jedince, vytvářejí podmínky pro hledání seberealizace v sociálně závadném prostředí.
- *Politické* - je nutné zvážit, do jaké míry bude stát svými orgány zasahovat do volného času jedinců, zda jeho vzdělávací záměry budou adekvátně reagovat na možnosti ovlivňování volného času. Zájem státu o volný čas dětí a mládeže by měl spočívat především ve vytváření podmínek pro uspokojování aktivit, organizování a provozu školských zařízení věnujících se dětem a mládeži, v přípravě pedagogů pro volný čas, ve vytváření kladných a aktivních postojů společnosti k žádoucímu zaměření trávení volného času.
- *Zdravotně hygienické* - sledovat možnosti podpory zdravého tělesného vývoje člověka prostřednictvím volnočasových aktivit.
- *Pedagogická a psychologické* - je nutné brát do úvahy věkové a individuální zvláštnosti jedince a jejich respektování ve volnočasových aktivitách, jakým způsobem činnosti ve volném čase uspokojují jeho biologické a psychické potřeby. Pedagogické působení by mělo vytvářet prostor pro spontaneitu, seberealizaci, navazování sociálních kontaktů a získávání sociálních dovedností, podporovat kladné citové uspokojení a vytvářet pocity jistoty a bezpečí.

Volný čas představuje na jedné straně široký rozsah možností v prevenci sociálně patologických jevů, na straně druhé představuje rizikový faktor, volný čas je tedy rizikem i příležitostí. Jeho množství relativně vzrůstá, avšak nárůst kvantity neznamena zvýšení kvality.

V pedagogice volného času existují dvě základní oblasti působení: výchova k volnému času a výchova volným časem. Pro větší přehlednost jsem se na každou oblast zaměřila samostatně, přestože hypotetickým předpokladem je, že jedna oblast je podmíněna druhou a vzájemně se ovlivňují.

3.1 Výchova k volnému času

Obecně lze vymezit tento pojem následovně: Jedinci jsou poskytovány potřebné informace a orientace v množství zájmových aktivit s cílem pomoci mu najít takovou oblast, která je svým zaměřením žádoucí pro společnost a současně má přínos pro daného jedince.

Významnými činiteli, kteří se podílejí na vzniku pozitivních i nežádoucích projevů chování dětí a mládeže je rodina, vrstevnické skupiny, média a celá řada dalších průvodních společenských jevů, které provázejí vývoj společnosti ve smyslu pozitivním i negativním. Široká diskuse probíhá o vlivu médií, kdy především odpůrci poukazují na to, že média jsou pasivní prostředky omezující komunikaci a negativně ovlivňující aktivní způsoby trávení volného času.

Chtěla bych však vyzdvihnout význam rodiny, která je základní sociální skupinou podílející se na formování osobnosti a hodnotovém žebříčku dítěte, utváření jeho mravního povědomí a měla by být nápomocna v hledání životních cest. Rodina má zcela dominantní postavení a nezbytnou úlohu tedy plní i při výběru volnočasových aktivit a organizování volného času. Je ale otázkou, zdali si rodiče vůbec uvědomují, že s dítětem musí trávit určitou sumu času, protože to dítě ke svému rozvoji potřebuje. Zdali ví, že dítěti nemusí kupovat drahé věci, ale musí s ním strávit čas, musí si s ním popovídat, naslouchat mu, brát ho vážně, musí reagovat na to, co říká a co dělá. Rodič má právo a někdy i povinnost odmítnout to, co dítě dělá, pokud s jeho chováním nesouhlasí, ale nikdy nesmí odmítnout dítě.

Postmoderní společnost, demokratizace přináší dětem hodně volnosti, množství nových podnětů. Řada rodičů nabízí svým dětem spoustu věcí, ale nedbá na volný čas, na to, co děti ve svém volném čase dělají a s kým. Někteří rodiče z důvodů finančních, časových apod. dětem v oblasti volného času nemohou nabídnout příliš mnoho, někteří to zase nepokládají za důležité. Děti však nemají dostatek zkušeností, nedovedou se orientovat v problematice optimálního využívání volného času, často provozují činnosti živelně a nevhodně. Potřebují tedy citlivé a nenásilné vedení, jehož míra se odvíjí především od mentální a sociální vyspělosti dítěte. Žádoucí je naznačit správnou cestu, pedagogicky ovlivňovat náplň jejich volného času.

Efektivní využívání volného času by mělo být nezbytnou součástí moderní společnosti a života každého jedince, především dětí a mládeže. Optimálním stavem je uvést sféru povinností a volného času do rovnováhy, protože kvalitně strávený čas:

- podporuje zdraví, tělesný vývoj a zdravý životní styl,
- působí efektivně jako prevence sociálně patologických jevů,

- je protipólem pracovního nasazení ve škole,
- podílí se na vytváření hodnotového systému,
- podporuje mnohostranný rozvoj jedince (mimo jiné i seberegulačních vlastností).

Je pochopitelné, že v mnohých případech požadavek kvalitně stráveného volného času naráží na bariéry, které jsou více či méně zásadním způsobem omezující a neumožňují prožívání volného času v žádoucí míře.

Z výzkumu na téma „*Volný čas a způsob jeho trávení školáky v Brně*“, který provedl PhDr. Tomáš Čech z Pedagogické fakulty Masarykovy university v Brně, vyplývá, že hlavní problémy v neefektivní výchově k volnému času lze spatřovat v:

- Rodině, která neplní dobře svoji výchovnou funkci, nedokáže nebo neumí nabídnout efektivní využití volného času.
- Nedostatku volného času dětí jako důsledek toho, že rodiče kladou na dítě nepřiměřené nároky.
- Absenci schopnosti získávat uspokojující prožitky vlastní aktivní činností.
- Finančních možnostech a sociálním zázemí rodiny.
- Negativním vlivu sociálních skupin.
- Tělesném, mentálním nebo sociálním handicapu dítěte.
- Nevhodném výběru volnočasových aktivit.

Vzhledem k tomu, že děti a mládež tráví hodně času ve škole, která je formuje i nejen ve smyslu znalostním, je nutné poukázat na to, že i ve školním prostředí se též vyskytují velmi závažné negativní faktory:

- Při systému výuky, kdy převládá frontální vyučování a učitel pouze dává dětem poznatky, se vyučování aktivně účastní jen malá část žáků. Větší část se účastní málo nebo vůbec. Ukazuje se, že mezi neparticipujícími žáky jsou ti, kteří mají vyšší pravděpodobnost sociálního selhání a osvojení si negativního chování. Závažným rizikem ve školách je tedy stres a nuda.
- Výrazně rizikové prostředí pro iniciaci nebo rozvoje společensky nežádoucích jevů představuje škola, kde děti soutěží v reprodukci znalostí, jsou vedeny pouze ke kázní, ale tím současně i k nesamostatnosti, kde není rozvíjena tvořivost dětí, sociální dovednosti a prostor pro rozvoj aktivního prožívání volného času.
- Zjednodušené pojetí zdravého životního stylu, výchovy k volnému času, kdy učitel vybere několik tzv. „žhavých témat“, poskytne informace formou pokynů a mentorující metodou.

- Nepříjatelným jednáním u pedagoga je, jestliže „druhým káže vodu a sám pije víno“.

Je zapotřebí především citlivě monitorovat klima třídy a vytváření sociálních skupin ve třídě, mít odvahu včas a odborně reagovat. Každodenní život školy musí mít takovou kvalitu, aby dětem umožňoval osvojit si kompetence zdravého životního stylu, které jsou nejučinnějším preventivním nástrojem. Motivovat děti a mládež k pozitivnímu naplňování volného času je náročný a složitý proces, který musí mít ze všeho nejdříve nastavené optimální podmínky, kterých je celá řada. Nejdůležitější a současně nejnáročnější je schopnost rodičů a pedagogů vcítit se do potřeb dětí, respektovat jejich individualitu a práva jako samostatného jedince a rozvíjet jejich dovednost hodnotit sebe sama ve vztahu k vytýčeným záměrům.

3.2 Výchova volným časem

Obecně lze tento pojem vymezit následovně: Jedná se o bezprostřední naplňování volného času smysluplnými aktivitami rekreačními, výchovnými a vzdělávacími⁶.

Zásady pedagogického působení při výchově volným časem jsou odvozeny od obecných pedagogických zásad, avšak mají samozřejmě své specifické zvláštnosti, jejichž respektování je jedním z předpokladů efektivity výchovy volným časem.

Požadavek *dobrovolnosti* je pro práci s dětmi ve volném čase nezbytný, právě tím se jednoznačně odlišuje od vzdělávání ve škole. Z hlediska dětí a mládeže je to čas mimo vyučování, který skýtá dětem velký rozsah možností, aktivit a činností, které mohou, ale nemusejí dělat. V tom je zásadní rozdíl mezi školou, do které musí chodit, kde musí plnit povinnosti, učit se. V žádném dalším životním období navíc není jedinec schopen zajímat se o tak široké spektrum zájmových aktivit jako v dětství a dospívání. Volný čas ve zjednodušené pracovní definici je oblast svobodné volby jedince. Pedagog tedy musí vytvořit vhodné podmínky, nabídnout natolik přitažlivý typ činnosti a náplň volného času, že dítě se dobrovolně účastní a zapojení mu přináší uspokojení. Zde je nutné upozornit na možné jednání rodičů, kteří tento požadavek mnohdy nedodržují a při získávání dítěte pro činnost se opírají o příkazy, využívají (či spíše zneužívají) rodičovskou autoritu.

Požadavek *aktivity* předpokládá aktivní podíl dítěte ve všech fázích činnosti, tedy i při její přípravě, realizaci a případném posouzení výsledků. V rámci přípravy je nutné brán do úvahy náměty dětí, podněcovat je k jejich tvorbě, k potřebě nepřebírat pouze nápady

⁶ Empirický výzkum volného času rozlišuje tzv. *měkké volnočasové aktivity*, které se staly samozřejmostí a realizují se bez zvláštní koncentrace a zájmového zaměření (např. poslech rozhlasu nebo televize) a *tvrdé volnočasové aktivity*, které mají aktivní charakter a jsou výsledkem vědomé volby (Kaplánek, Michal. *Volný čas*.)

druhých, ale být sám iniciátorem. Zde je možné vytvářet i prostor pro osvojení si dovednosti získávat pro svoje náměty a nápady nejen vrstevníky, ale i dospělé.

Požadavek *seberealizace* znamená nabídnout takovou strukturu činnosti, aby každý jednotlivec mohl uplatnit své specifické a individuální schopnosti a být tak úspěšný. Výrazným a přínosným pozitivem volnočasových aktivit je totiž poskytnout dětem možnost zažít úspěch a pocity uspokojení, a to i těm dětem, kterým se např. ve vzdělávání příliš nedaří. U volnočasových aktivit nejsou významné výsledky, které často nejsou jednoznačně nastaveny, ale zdůrazňuje se především proces. Vždy je zapotřebí, aby se jedinci dařilo být uznávaným a platným členem skupiny. Uspokojování těchto přirozených psychických a sociálních potřeb má podstatný vliv na utváření pozitivního sebehodnocení.

Požadavek *zajímavosti a zájmovosti* zdůrazňuje nutnost pestrosti, přitažlivosti nejen obsahu, ale i nabídnutých forem a metod.

V rámci volnočasových aktivit je nutné se vypořádat s jedním z nejdůležitějších úkolů, a tím je výchova dětí ke svobodě a odpovědnosti. Dnes je svobody, alespoň ve smyslu volby z mnoha různých možností víc, než mnoho jedinců unese. Nadbytek svobody volby vyvolává u dětí úzkost a někdy je pro dítě velkou pomocí, když je tu někdo, kdo řekne, „jak to bude“. Dítě potřebuje vedle svobody také pevný řád. Dobrá výchova k odpovědnosti a umění zacházet se svobodou volby, jsou prevencí prakticky čehokoliv nežádoucího.

Jaké možnosti však výchova volným časem komplexně poskytuje v institucionálním zájmovém vzdělávání v podmínkách kurikulární reformy, přesněji vyplyne z následující kapitoly.

3.3 Kurikulární reforma, kurikulární dokumenty a tvorba školního vzdělávacího programu ve školských zařízeních pro zájmové vzdělávání

V předchozí kapitole jsem se zabývala především zásadami, které je zapotřebí uplatňovat při výchově volným časem. Při analýze odborné literatury na toto téma jsem si uvědomila, že ačkoliv se zabývá znalostmi a dovednostmi, které děti získávají při volnočasových aktivitách, tak ucelené a komplexní pojetí pozitiv a záměrů poskytují v institucionálním vzdělávání tzv. „kurikulární dokumenty“ a zavedený statut klíčových kompetencí.

V této fázi považuji za důležité zmínit se o tzv. „*Bílé knize*“, protože se na ni budu opakovaně odkazovat. Základním strategickým dokumentem pro celou vzdělávací soustavu České republiky je „*Národní program rozvoje vzdělávání*“, který vznikl na základě usnesení vlády České republiky ze dne 7. dubna 1999, která v něm schválila hlavní cíle vzdělávací

politiky. Přijaté cíle se staly východiskem „*Koncepce vzdělávání a rozvoje vzdělávací soustavy České republiky*, zveřejněné MŠMT dne 13. května 1999. Ministerstvo se touto koncepcí přihlásilo k zásadě, že rozvoj školství a všech dalších vzdělávacích institucí a aktivit, podílejících se na utváření národní vzdělanosti, se má v budoucnosti vyvozovat z obecně přijatého rámce vzdělávací politiky a jasně vymezených střednědobých a dlouhodobých záměrů, které mají být veřejně vyhlášeny v podobě závazného vládního dokumentu, tzv. „*Bílé knihy*“ - jak jsou obdobné texty strategického charakteru v některých zemích označovány. Česká „*Bílá kniha*“ je pojata jako systémový projekt, formulující myšlenková východiska, obecné záměry a rozvojové programy, které jsou směrodatné pro rozvoj vzdělávací soustavy ve střednědobém horizontu. Tolik obecně k tomuto strategicky významnému dokumentu.

V souladu s principy kurikulární reformy zformulovanými právě v „*Bílé knize*“ a zakotvenými v zákoně č. 561/2004 *Sb., o předškolním, základním, středním, vyšším odborném a jiném vzdělávání (školský zákon)* se do vzdělávací soustavy zavedl systém kurikulárních dokumentů, které jsou vytvářeny na dvou úrovních - státní a školní. Státní úroveň v systému kurikulárních dokumentů představují Národní program vzdělávání a Rámcové vzdělávací programy (dále jen „*RVP*“). Zatímco Národní vzdělávací program formuluje požadavky na vzdělávání, které jsou platné v počátečním vzdělávání jako celek, RVP vymezují závazné rámce vzdělávání pro jednotlivé etapy předškolního, základního a středního vzdělávání. Školní úroveň představují školní vzdělávací programy (dále jen „*ŠVP*“), které si vytváří každá škola a školské zařízení samostatně a podle nichž se uskutečňuje vzdělávání.

V RVP stanovené záměry ve vzdělávání jsou dle svého charakteru soustředěny do *vzdělávacích oblastí* (biologických, psychologických, interpersonálních, sociálně kulturních a environmentálních) a jejich průběžné naplňování směřuje k postupnému dosahování *klíčových kompetencí*. Co to vlastně klíčové kompetence jsou? Klíčové kompetence představují cílovou kategorii, jejich pojetí vychází z hodnot přijatých společností a z obecně sdílených představ o tom, které kompetence přispívají ke spokojenému a úspěšnému životu člověka a k posilování funkcí občanské společnosti. V příloze č. 2 *Metodiky pro podporu tvorby ŠVP ve školských zařízeních pro zájmové vzdělání* se uvádí, že se jedná o souhrn vědomostí, dovedností, schopností, postojů a hodnot důležitých pro osobní

rozvoj a uplatnění každého člena ve společnosti znalostí⁷. Za klíčové kompetence ve všech typech vzdělávání se zřetelem k vývojovým zvláštěm účastníků jsou považovány: kompetence k učení, k řešení problémů, kompetence komunikativní, sociální a personální, kompetence občanské a pracovní. Klíčové kompetence a vzdělávací oblasti jsou doplněny o tzv. *průřezová témata*, která by měla procházet v přirozených logických souvislostech napříč vzdělávacími oblastmi. Jedná se o následující témata: osobnostní a sociální výchova, výchova demokratického občana, výchova k myšlení v evropských a globálních souvislostech, multikulturní, environmentální a mediální výchova.

U školských zařízení zabývajících se zájmovým vzděláváním není ze školského zákona vydán RVP, nejsou určeny vzdělávací oblasti, vzdělávací záměry či klíčové kompetence jako výstupy. Školský zákon ovšem stanovuje řediteli školského zařízení pro zájmové vzdělávání povinnost ŠVP vydat, zajistit podle něho vzdělání a určuje, co musí tento ŠVP obsahovat. Jedná se zejména o stanovení konkrétních cílů vzdělávání, délky, formy, obsahu a časového plánu vzdělávání, jeho průběhu a ukončování. Dále ŠVP musí obsahovat popis materiálních, personálních a ekonomických podmínek a podmínek bezpečnosti práce a ochrany zdraví, za nichž se vzdělávání v konkrétním školském zařízení uskutečňuje.

Pro stanovení cílů vzdělávání ve školských zařízeních zabývajících se volnočasovými aktivitami je nezbytná znalost kurikulárních dokumentů a klíčových kompetencí, pochopení a přijetí principů kurikulární reformy. Skutečnost, že není pro tato školská zařízení vydán RVP, jim poskytuje širokou volnost při jejich formulování a současně však jsou kladeny mimořádné nároky na odpovědnost, kvalifikovanost a profesionalitu tvůrců programu. Ti by měli mít na zřeteli především:

- **Věkové a individuální zvláštnosti účastníků**, zákonitosti skupinové dynamiky.
- Personální, materiální, lokální a další podmínky vzdělávání.
- **Specifiku zájmového vzdělávání** - jeho prostředky, formy a metody.
- Zájmy a očekávání účastníků, rodičů, zřizovatele, místní komunity atd.
- Ekonomické podmínky, ve kterých se volnočasové aktivity uskutečňují.
- Rozsah a zaměření konkurenčního prostředí.

⁷ Pojem *společnost znalostí* byl vymezen Lisabonským procesem (Lisabon European Council: Presidency Conclusions. March 2000). Znalosti jsou chápány nejen jako vědomosti, ale zároveň také schopnosti a dovednosti je uplatnit.

Tučně vyznačená hlediska považují za primární a školská zařízení mají velmi příznivé podmínky k jejich dodržování právě v důsledku toho, že mohou svobodně čerpat z RVP vydaných pro různé typy škol s tím, že budou respektovat zvláštnosti účastníků volnočasových aktivit a znalostí specifik výchovy k volnému času a volným časem.

Obsah vzdělání není ve školských zařízeních pro zájmové vzdělání taktéž závazně stanoven, takže může být sofistikovaně uspořádán do různých tematických celků, integrovaných bloků či různě zaměřených projektů s aplikací průřezových témat.

Z hlediska prevence sociálně patologických jevů prostřednictvím výchovy k volnému času a výchovy volným časem je naprosto pro pedagogické pracovníky nezbytné a užitečné seznámit se s obsahem klíčových kompetencí, především s těmi, které jsou určeny pro základní vzdělávání. Pro přiblížení uvádím ty kompetence, o kterých jsem přesvědčena, že především k nim by mělo směřovat pedagogické působení v zájmovém vzdělávání, pokud chce být hodnoceno jako smysluplné.

Kompetence k učení:

- Samostatně pozoruje a experimentuje, získané výsledky porovnává, kriticky posuzuje a vyvozuje z nich závěry pro využití v budoucnosti.
- Vyhledává a třídí informace a na základě jejich pochopení, propojení a systematizace je efektivně využívá v tvůrčích činnostech a praktickém životě.

Kompetence k řešení problémů:

- Vnímá nejrůznější problémové situace, rozpozná a pochopí problém, přemýšlí o nesrovnalostech a jejich příčinách, promyslí a naplánuje způsob řešení problémů a využívá k tomu vlastního úsudku a zkušeností.
- Kriticky myslí, činí uvážlivá rozhodnutí, je schopen je obhájit, uvědomuje si zodpovědnost za svá rozhodnutí a výsledky svých činů zhodnotí.

Kompetence komunikativní:

- Naslouchá promluvám druhých lidí, porozumí jim, vhodně na ně reaguje, účinně se zapojuje do diskuze, obhajuje svůj názor a vhodně argumentuje.
- Využívá získané komunikativní dovednosti k vytváření vztahů potřebných k plnohodnotnému soužití a kvalitní spolupráce s ostatními lidmi.

Kompetence sociální a personální:

- Podílí se na utváření příjemné atmosféry v týmu, na základě ohleduplnosti a úcty při jednání s druhými lidmi přispívá k upevnování dobrých mezilidských vztahů, v případě potřeby poskytne pomoc nebo o ni požádá.
- Chápe potřebu efektivně spolupracovat s druhými při řešení daného úkolu, oceňuje zkušenosti druhých lidí, respektuje různá hlediska a čerpá poučení z toho, co si druzí lidé myslí, co říkají a dělají.
- Vytváří si pozitivní představu o sobě samém, která podporuje jeho sebedůvěru a samostatný rozvoj; ovládá a řídí svoje jednání a chování tak, aby dosáhl pocitu sebeuspokojení a sebeúcty.

Kompetence občanské, činnostní a pracovní:

- Respektuje přesvědčení druhých lidí, váží si jejich vnitřních hodnot, je schopen vcítit se do situace ostatních lidí, odmítá útlak a hrubé zacházení, uvědomuje si povinnost postavit se proti fyzickému i psychickému násilí.
- Chápe základní principy, na nichž spočívají zákony a společenské normy, je si vědom svých práv a povinností.
- Rozhoduje se podle dané situace, poskytne dle svých možností účinnou pomoc a chová se zodpovědně v krizových situacích i v situacích ohrožujících život a zdraví člověka.

Tyto klíčové kompetence by bylo možné sice rozšířit o specifické pro zájmové vzdělávání (rozvíjí schopnost aktivního využívání volného času, umí říci „ne“ na nevhodné aktivity, rozvíjí odbornost a nadání, zvyšuje zdravé sebevědomí a prohlubuje sebereflexi), ale při hlubším zkoumání jejich obsahového významu zjistíme, že se jedná o totéž, jen sdělené trochu odlišnými výrazy.

Z výše uvedených skutečností vyplývá, že školská zařízení pro zájmové vzdělávání mají jedinečnou příležitost reagovat na změny, které se kolem nás každý den odehrávají a které zásadním způsobem mění potřeby nás všech, tedy i dětí a mládeže. Každý den slyšíme o kreativitě, inovaci, flexibilitě, vysoké odbornosti, o osobní občanské odpovědnosti, schopnosti řešit problémové situace, reprezentativním jednání a vystupování atd. ŠVP pak umožňují výrazně profilovat školské zařízení podle zájmů a potřeb dětí a mládeže v dané lokalitě podle místních sociálních podmínek a vzdělávací politiky obce a kraje.

4. Záměry vzdělávací politiky státu, právní a metodický rámeček

4.1 V zájmovém vzdělávání

Základním dokumentem pro politiku státu v zájmovém vzdělávání by měla být *Charta výchovy pro volný čas*, která byla navržena komisí pro výchovu a vzdělávání Světového sdružení pro rekreaci a volný čas (World Leisure and Recreation Association, WLRA) a schválena předsednictvem asociace v prosinci 1993. Účelem této charty je informovat vlády, nevládní organizace a vzdělávací systémy o významu a přínosech kvalitně prožitého volného času. Má být také vodítkem pro činitele přímo se podílející na vzdělávání (školy, školská zařízení, obce a instituce připravující pedagogy pro činnost) a informovat je o principech, na nichž mají být založeny volnočasové aktivity. Neuvádím celý text charty, ale pouze vybírám tu část principů, které úžeji souvisí s preventivní funkcí kvalitně stráveného volného času:

- „Volný čas je základním lidským právem a nikomu nesmí být upírán na základě pohlaví, sexuální orientace, rasy, náboženství nebo víry, zdravotního stavu, zdravotního handicapu nebo ekonomického postavení.
- V mnoha společnostech na celém světě probíhají zásadní socioekonomické transformační procesy, vedoucí k významným změnám v množství volného času, který má jedinec během života k dispozici. Tyto změny mají velký vliv na způsob trávení volného času a ovlivňují poptávku a nabídku v oblasti zboží a služeb pro volný čas.
- Pro mnoho soudobých společností je charakteristická rostoucí nespokojenost, stres, nuda, nedostatek pohybu, ztráta tvořivosti, odcizení lidí. Všechny tyto problémy lze snižovat prostřednictvím volnočasových aktivit.
- Nové století vyžaduje především mezioborové způsoby pro poskytování volnočasových služeb. Specialisté v oblasti volného času musí vytvořit nový systém výuky a výcviku pracovníků pro tuto oblast, odpovídající potřebám budoucnosti. Musí je připravovat tak, aby byli schopni nabízet vzájemně propojené a vynalézavé služby pro trávení volného času.
- Lidská společnost je složitým a vzájemně mnohonásobně propojeným systémem a volný čas nelze oddělit od jiných životních cílů. Pro dosažení tělesné, psychické a sociální pohody je třeba, aby jedinec nebo skupina si dokázali stanovit své cíle a dosahovali jich, aby se jim dařilo uspokojovat své potřeby a mohli vytvářet pozitivní vztahy se svým okolím.

- Volnočasová výchova je celoživotním procesem, který zahrnuje rozvoj postojů, hodnot, dovedností, znalostí a zdrojů vztahujících se k volnému času.
- Podmínky a předpoklady pro trávení volného času si nemůže jedinec vytvořit sám. Rozvoj volného času vyžaduje koordinované jednání vlád, nevládních a dobrovolných organizací, komerční sféry, vzdělávacích zařízení a médií. Volnočasová výchova hraje klíčovou roli při odstraňování rozdílů v možnostech trávení volného času a v zajištění rovného přístupu ke zdrojům⁸.

Funkce zájmového vzdělávání v „Bílé knize“ je vymezena jako výchovná, vzdělávací, kulturní, zdravotní, sociální a preventivní. Je konstatováno, že zájmové vzdělávání vede účastníky k seberealizaci, sebepoznání, objevování vlastních schopností a jejich rozvíjení. Prioritou je uspokojování individuálních vzdělávacích potřeb a podpora rozvoje potenciálu každého jedince, což však vyžaduje růst kapacit v zájmovém vzdělávání. Cílem je zachovat stávající síť zařízení pro zájmové vzdělávání a zaměřit se především na rozšiřování jejich nabídky zejména v aktivitách volně přístupných. Konkrétně formulovaná doporučení uvedená v „Bílé knize“ k zájmovému vzdělávání a využívání volného času: „Umožnit přístup ke kvalitnímu zájmovému vzdělávání všem dětem, zvláště dětem ze sociálně znevýhodněného prostředí jako prevenci sociálně patologických jevů i podchycení nadaných talentovaných jedinců s vyhraněnými aspiracemi - finanční podpora státu ve spolupráci rezortů“.⁹

Dalšími dokumenty důležitými pro rozvoj vzdělávání jsou tzv. dlouhodobé záměry. Působnost a povinnosti státní správy ve vzdělávací politice jsou vymezeny ve školském zákoně - „*Dlouhodobý záměr vzdělávání a rozvoje vzdělávací soustavy České republiky 2007*“ (dále jen „DZ ČR 2007“) je zpracováván na základě § 9 - 11 a § 185 odst. 4 školského zákona. Dlouhodobý záměr představuje z hlediska MŠMT jeden z významných nástrojů formování vzdělávací soustavy, zakotvuje cíle a kritéria vzdělávací politiky doprovázené koncepční, metodickou i finanční podporou v rozvojových programech a sjednocuje přístup jednotlivých krajů. Postup, časový harmonogram práce na dlouhodobém záměru upravuje vyhláška č. 15/2005 Sb., kterou se stanoví náležitosti dlouhodobých záměrů, výročních zpráv a vlastního hodnocení školy. Organizace probíhá tak, že MŠMT každý sudý rok vyhodnotí platný dlouhodobý záměr a vyhodnocený, popřípadě upravený či doplněný jej do 31. října předloží krajům ke stanovisku. Dlouhodobý záměr se vládě ČR předkládá k 31. březnu lichého roku.

⁸ Jak uvádí Pávková, J. *Pedagogika volného času*. s. 32 - 33

⁹ Jak je uvedeno v *Bílé knize*, s. 55

V DZ ČR 2007 jsou stanoveny následující základní strategické záměry:

- rovnost příležitostí ke vzdělávání,
- kurikulární reforma - nástroj k modernizaci vzdělávání s důrazem na rozvoj klíčových kompetencí,
- podpora cizích jazyků, informačních a komunikačních technologií,
- tvorba a zavádění systémů kvality, metod hodnocení a vlastního hodnocení škol a školských zařízení,
- zvyšování profesionality a zlepšování pracovních podmínek pedagogických pracovníků,
- podpora dalšího vzdělávání.

Jedním z cílů v rámci rovného přístupu ke vzdělávání ve strategii regionálního školství je tvorba příznivého prostředí ve školách a školských zařízeních jako důležité podmínky podporující zmírnění společensky negativních jevů. Jen v prostředí, které je bezpečné, přátelské a podněcující, se mohou vzdělávací příležitosti dostatečně naplnit a umožnit každému dosáhnout takových cílů, které jsou v jeho možnostech. Dle DZ ČR 2007 je nutné podporovat zájmové vzdělávání ve školských zařízeních a zaměřit se na obsahové zkvalitňování školních vzdělávacích programů a preventivních strategií.

Kraje strategické záměry stanovené v DZ ČR 2007 rozpracovávají podle svých specifických podmínek a potřeb, navrhují a zdůvodňují svá konkrétní řešení (o konkrétních záměrech bude pojednáno dále v příslušných kapitolách).

„Bílá kniha“ stanovuje záměry státu v oblasti vzdělávání a z nich vyplývají legislativní, organizační opatření a rozvojové programy. Základním právní normou je již zmiňovaný zákon č. 561/2004 Sb., o předškolním, základním, středním, vyšším odborném a jiném vzdělávání (školský zákon), ze kterého vybírám zásady a cíle ve vzdělávání, protože ty jsou závazné pro všechny školy a školská zařízení, tudíž i pro zájmové vzdělávání.

Vzdělávání je založeno na těchto zásadách:

- rovného přístupu každého státního občana České republiky nebo jiného členského státu Evropské unie ke vzdělávání bez jakékoliv diskriminace z důvodu rasy, barvy pleti, pohlaví, jazyka, víry a náboženství, národnosti, etnického nebo sociálního původu, majetku, rodu a zdravotního stavu nebo jiného postavení občana,
- zohledňování vzdělávacích potřeb jedince,

- vzájemné úcty, respektu, názorové snášenlivosti, solidarity a důstojnosti všech účastníků vzdělávání,
- bezplatného základního a středního vzdělávání státních občanů České republiky nebo jiného členského státu Evropské unie ve školách, které zřizuje stát, kraj, obec nebo svazek obcí,
- svobodného šíření poznatků, které vyplývají z výsledků soudobého stavu poznání světa a jsou v souladu s obecnými cíli vzdělávání,
- zdokonalování procesu vzdělávání na základě výsledků dosažených ve vědě, výzkumu a vývoji a co nejširšího uplatňování účinných moderních pedagogických přístupů a metod,
- hodnocení výsledků vzdělávání vzhledem k dosahování cílů vzdělávání stanovených školským zákonem a vzdělávacími programy,
- možnosti každého vzdělávat se po dobu celého života při vědomí spoluodpovědnosti za své vzdělávání.

Obecnými cíli ve vzdělávání jsou zejména:

- rozvoj osobnosti člověka, který bude vybaven poznávacími a sociálními způsobilostmi, mravními a duchovními hodnotami pro osobní a občanský život, výkon povolání nebo pracovní činnosti, získávání informací a učení se v průběhu celého života,
- získání všeobecného vzdělání nebo všeobecného a odborného vzdělání,
- pochopení a uplatňování zásad demokracie a právního státu, základních lidských práv a svobod spolu s odpovědností a smyslem pro sociální soudržnost,
- pochopení a uplatňování principu rovnosti žen a mužů ve společnosti,
- utváření vědomí národní a státní příslušnosti a respektu etnické národnosti, kulturní, jazykové a náboženské identity každého,
- poznávání světových a evropských kulturních hodnot a tradic, pochopení a osvojení zásad a pravidel vycházejících z evropské integrace jako základu pro soužití v národním a mezinárodním měřítku,
- získání a uplatňování znalostí o životním prostředí a jeho ochraně vycházející ze zásad trvale udržitelného rozvoje a o bezpečnosti a ochraně zdraví.

Vzdělávací soustavu v České republice podle školského zákona tvoří školy a školská zařízení. Pro účely této práce jsou stěžejní školská zařízení, která poskytují služby a vzdělávání, které doplňují nebo podporují vzdělávání ve školách nebo s ním přímo

souvisejí. Mezi druhy školských zařízení patří *školská zařízení pro zájmové vzdělávání*, které zajišťují podle účelu, k němuž byla zřízena výchovné, vzdělávací, zájmové, popřípadě tematické rekreační akce, zajišťují osvětovou činnost pro mládež a pedagogické pracovníky, případně i další osoby. Jsou zřizovány krajem, obcí nebo svazkem obcí. Podmínkou výkonu činnosti školského zařízení je zápis do rejstříku škol a školských zařízení.

Podrobnější podmínky organizace zájmového vzdělávání jsou stanoveny ve *vyhlášce č. 74/2005 Sb., o zájmovém vzdělávání*. Vymezuje typy školských zařízení pro zájmové vzdělávání (středisko volného času, školní klub, školní družina), formy zájmového vzdělávání, organizační pravidla a definuje účastníky zájmového vzdělávání. Jsou stanoveny dva typy středisek volného času: *domy dětí a mládeže* (dále jen „DDM“), kde je uskutečňována činnost ve více oblastech zájmového vzdělávání a *stanice zájmových činností* (zaměřená na jednu oblast zájmového vzdělávání). Činnost středisek je určena pro děti, žáky, studenty, pedagogické pracovníky, popřípadě další osoby, a to bez ohledu na místo jejich trvalého pobytu nebo jiné podmínky. Zájmové vzdělávání v DDM lze uskutečňovat zejména těmito formami:

- *Příležitostnou* výchovou, vzdělávací, zájmovou a tematickou rekreační činností. Příležitostné činnosti představují širokou nabídku pestrých aktivit, které nejsou trvalé nebo pravidelně se opakující a jsou určeny širokému spektru zájemců. Z hlediska efektivní reakce na měnící se vnější podněty, zájmy a potřeby dětí je tato forma žádoucí, a pokud je kvalitně po všech stránkách připravena, tak je ze strany účastníků registrovaný značný zájem.
- *Pravidelnou zájmovou činností*, která je organizována ve stálých zájmových útvarech, které mají stálou členskou základnu pravidelně se scházející ke své činnosti. Zájmovými útvary se rozumí kroužky, kluby, soubory apod.
- *Táborovou činností* spojenou s pobytem mimo místo, kde školské zařízení vykonává svoji činnost. Jedná se především o odborné a ostatní vícedenní soustředění zájmových útvarů, krátkodobé víkendové akce, výlety, táboření, lyžařské zájezdy apod.
- *Osvětovou činností* včetně shromažďování a poskytování informací pro děti a mládež, popřípadě i další osoby a vedení k prevenci sociálně patologických jevů.
- *Individuální práci*, zejména vytvářením podmínek pro rozvoj nadání dětí a mládeže. Systematická práce by měla spočívat především ve vyhledávání a podpoře

talentovaných dětí a mladých lidí, vytváření speciálních zájmových útvarů a speciálních činností, v odborném poradenství pro zákonné zástupce těchto dětí.

- *Nabídkou spontánních činností*, které jsou významným nástrojem v získávání dětí a mládeže pro volnočasové aktivity. Jsou realizovány formou co nejvíce pestré nabídky činností v klubovnách, dílnách, tělocvičnách či venkovních sportovištích za nepřímého pedagogického vedení. Pedagogové zajišťují věcné podmínky a zastávají roli poradců na vyžádání.¹⁰

Odbor pro mládež MŠMT předložil odborné pedagogické veřejnosti celou řadu metodických a odborných dokumentů, ve kterých jsou uceleně předkládány právní předpisy související s činností školských zařízení pro zájmové vzdělávání (např. bezpečnost práce a ochrana zdraví, hospodaření příspěvkových organizací, pracovní právo a nároky zaměstnanců, míra přímé pedagogické činnosti, poskytování platu atd.), doporučení k organizační struktuře a tvorbě pracovních náplní jednotlivých pracovních kategorií, vedení pedagogické dokumentace. Nedílnou součástí jsou náměty pro vlastní pedagogickou činnost, návody ke stanovování záměrů a přehled metod vhodných k posuzování průběh procesů a hodnocení výsledků - tedy metodická pomoc k trvalému zvyšování kvality činnosti školských zařízení pro zájmové vzdělávání.

Zřizovatelé, zákonní zástupci, pedagogové a další aktéři v oblasti zájmového vzdělávání mají, v případě zájmu, k dispozici srozumitelně formulované strategické záměry, právní rámec i dostatek příslušné odborné literatury.

4.2 V prevenci sociálně patologických jevů

V *Úmluvě o právech dítěte* v čl. 29, se uvádí, že výchova dítěte má směřovat k:

- rozvoji osobnosti dítěte, jeho nadání a rozumových a fyzických schopností v co nejširším objemu,
- výchově na posilování úcty k lidským právům a základním svobodám, a také zásadám zakotvených v Chartě Spojených národů,
- výchově zaměřené na posilování úcty k rodičům, své kulturní svébytnosti, jazyku a hodnotám, národním hodnotám země, v níž dítě žije,

¹⁰ V publikaci *Školská zařízení pro zájmové vzdělávání 2002*, s. 5 se uvádí, že „Výzkumy v oblasti zájmu dětí o činnosti v jejich volném čase jednoznačně dokládají, že mnoho dětí a mladých lidí dává v současné době přednost volným, neorganizovaným aktivitám před členstvím v jakýchkoli organizacích. Spontánní aktivity pro volně přichozí neorganizované děti tak mají dopad na stále širší okruh dětí a mají zásadní význam v oblasti prevence sociálně patologických jevů“.

- přípravě dítěte na zodpovědný život ve svobodné společnosti v duchu porozumění, míru, snášenlivosti, rovnosti pohlaví, přátelství mezi všemi národy a náboženskými skupinami,
- k výchově zaměřené na posilování úcty k přírodnímu prostředí.

Tyto principy tvoří základ všech strategických a právních dokumentů.

V primární prevenci sociálně patologických jevů u dětí a mládeže má stěžejní podíl MŠMT, plní několik důležitých úkolů. Jednak je to vytýčení základních strategií v daných oblastech, stanovení priorit na budoucí období, podpora vytváření vazeb a struktury subjektů realizujících či spolupodílejících se na vytýčených prioritách a v neposlední řadě podpora vytváření materiálních, personálních a finančních podmínek nezbytných pro vlastní prevenci ve školství.

„Strategie prevence“ vychází ze závěrů pravidelných jednání s krajskými koordinátory, výsledků analýzy potřeb terénu, z dlouhodobých cílů stanovených strategiemi neresortních orgánů. „Strategie prevence“ je v souladu s „Bílou knihou“, s Usnesením vlády ČR č. 1305 o „Národní strategii protidrogové politiky na období 2005 - 2009“, s Usnesením vlády č. 1046 k „Dlouhodobému programu zlepšování zdravotního stavu obyvatelstva České republiky Zdraví 21“. Z teorie prevence popsané v dokumentu vyplývá, že k dosažení co nejvyšší efektivity v pedagogickém působení je zapotřebí dodržovat základní principy prevence: systémový přístup, komplexnost, včasnost, vytrvalost, důslednost a pružnost.

Základními cíli strategie prevence na období 2005 - 2008 jsou:

- výchova ke zdravému životnímu stylu,
- podpora a rozvoj sociálních kompetencí,
- zkvalitněním koordinace a kontroly prevence napříč rezorty dosáhnout vyšší kvality a efektivity prováděných programů.

Tyto základní strategické cíle jsou rozpracovány na konkrétní dlouhodobé, střednědobé a krátkodobé cíle, které jsou doplněné úkoly z koordinace, legislativy, vzdělávání a financování.

„Cílem pedagogického působení je jedinec:

- odpovědný za vlastní chování a způsob života v míře přiměřené věku,
- s posílenou duševní odolností vůči stresu, negativním zážitkům a vlivům,

- schopný dělat samostatná (a pokud možno správná) rozhodnutí,
- s přiměřenými sociálně psychologickými dovednostmi,
- schopný řešit, případně schopný najít pomoc při řešení problémů,
- s vyhraněným negativním vztahem k návykovým látkám,
- podílející se na tvorbě prostředí a životních podmínek¹¹.

Organizační systémy prevence při realizaci cílů mají dvě úrovně, a to horizontální a vertikální.

V rámci horizontální úrovně byly při MŠMT ustanoveny: Pracovní skupina specifické primární protidrogové prevence a Pracovní skupina prevence kriminality a ostatních sociálně patologických jevů složená ze zástupců věcně příslušných resortů, krajů, akademické obce, školských poradenských zařízení, vysokých škol a vybraných odborníků na danou problematiku. Cílem těchto pracovních skupin je spolupráce, sjednocení přístupů a koordinace činností v dané oblasti napříč resorty.

Důležitým předpokladem zkvalitňování prevence je spolupráce s jednotlivými kraji. Na vertikální úrovni MŠMT metodicky vede a koordinuje síť koordinátorů tvořenou krajskými školskými koordinátory prevence (pracovníci odborů školství, mládeže a tělovýchovy krajských úřadů), metodiky prevence (pracovníci školských poradenských zařízení) a školními metodiky (vybraní pedagogové škol a školských zařízení).

Principy „Strategie prevence“ jsou rozpracovány v „Metodickém pokynu prevence“ který je určen pro právnické osoby vykonávající činnost škol zřizovaných MŠMT, avšak podpůrně je doporučován k využití i ostatním školám a školským zařízením pro zájmové vzdělávání zapsaných v rejstříku škol a školských zařízení.

Dokument vymezuje terminologii a způsob začlenění prevence do školního vzdělávacího programu, popisuje jednotlivé instituce v systému prevence a úlohu pedagogického pracovníka, doporučuje postupy škol a školských zařízení při výskytu rizikových forem chování dětí a mládeže a definuje „*Minimální preventivní program*“ (dále jen „Minimální program“) jako účinný nástroj prevence. Minimální program je zaměřený především na výchovu dětí a mládeže ke zdravému životnímu stylu, na jejich osobnostní a sociální rozvoj a rozvoj jejich sociálně komunikativních dovedností. Je založen na podpoře vlastní aktivity dětí a mládeže, pestrosti forem preventivní pedagogické práce, a spolupráci se zákonnými zástupci nezletilých. Je nutné konstatovat, že školská zařízení sice nemají

¹¹ Jak je uvedeno v dokumentu *Strategie prevence*, s. 7.

za povinnost Minimální program vypracovávat, avšak v § 29 odst. 1 školského zákona se uvádí, že školská zařízení jsou při vzdělávání a s ním přímo souvisejících činnostech a při poskytování školských služeb povinny přihlížet k základním fyziologickým potřebám dětí, žáků a studentů a vytvářet podmínky pro jejich zdravý vývoj a pro předcházení vzniku sociálně patologických jevů. Vzhledem k tomuto ustanovení, může být pro školská zařízení pro zájmové vzdělávání inspirativní doporučení ohledně Minimálního programu a využitelné pro začlenění této povinnosti do ŠVP, tak aby se prevence stala nedílnou přirozenou součástí všech aktivit. K metodické pomoci přispívá i souhrn znaků školní preventivní strategie, čímž je vytvořena rámcová charakteristika Minimálního programu:

- jedná se o dlouhodobý preventivní program, který je součástí ŠVP,
- vychází z časových, personálních a finančních podmínek se zaměřením na co nejvyšší efektivitu,
- jasně jsou definovány krátkodobé a dlouhodobé cíle,
- strategie je naplánována tak, aby mohla být řádně uskutečňována,
- bere zřetel na kulturní, sociální okolnosti, složení populace v okolí školského zařízení,
- otevřeně a srozumitelně pojmenovává problémy z oblasti sociálně patologických jevů,
- speciálně pomáhá těm jedincům, kteří pocházejí z nejvíce hrožených skupin,
- podporuje harmonickou rovnováhu tělesných a duševních funkcí s pocitem spokojenosti, chutí do života.

Tento materiál poskytuje všem zájemcům informace potřebné k teoretické i praktické orientaci v této problematice.

MŠMT v souladu s úkoly ze „Strategie prevence“ dále vyhlásilo *Programy na podporu aktivit v oblasti prevence sociálně patologických jevů u dětí a mládeže v působnosti resortu MŠMT na rok 2009* (dále jen „Programy“). Tyto „Programy“ mají zejména napomoci výchově dětí a mládeže ke zlepšování zdravotního stavu, k osvojení pozitivního sociálního chování a rozvoji osobnosti, k výchově ke zdravému způsobu života (ke zlepšování sociálního klimatu) ve školách a školských zařízeních. Pro rok 2009 jsou vyhlášeny tři dotační „Programy“:

- Program I - realizovaný školami a školskými zařízeními, kde kraje mají možnost reagovat na potřeby regionu.
- Program II - prevence, která spadá do působnosti resortu MŠMT.

- Program III - prevence u dětí a mládeže ve školských zařízeních pro výkon ústavní výchovy nebo ochranné výchovy.

Cíle, obsah a forma přihlášeného projektu musí naplňovat priority prevence MŠMT na rok 2009, mezi které patří např.: projekty a aktivity zaměřené na oblast primární prevence, projekty zaměřené na včasnou intervenci v oblasti specifické primární prevence, kooperace mezi školami a školskými zařízeními pro zájmové vzdělávání v rámci regionu. Při posuzování je stěžejní, aby cíle projektu byly jasně formulované a hodnotitelné, tj. byly uvedeny prostředky, metody práce a způsob evaluace umožňující měřit efektivitu.

Strategické a metodické dokumenty vydané MŠMT kladou velký důraz na koordinaci s krajskými úřady. I zde platí totiž princip subsidiarity. Na nižších úrovních je možné více přihlížet k místním podmínkám, pružněji na ně reagovat, přijímat účinná opatření a i vyhodnocení dosažených výsledků by mělo zákonitě daleko více odpovídat skutečnému stavu. Ze školského zákona vyplývá povinnost krajských úřadů zpracovávat v souladu s DZ ČR 2007 vlastní dlouhodobý záměr vzdělávání a rozvoje vzdělávací soustavy v kraji a předkládat jej MŠMT k vyjádření. Dokument obsahuje analýzu vzdělávací soustavy v kraji, stanovuje na základě předpokládaného demografického vývoje, vývoje na trhu práce a záměrů dalšího rozvoje kraje cíle a úkoly pro jednotlivé oblasti vzdělávání, strukturu vzdělávací nabídky a škol a školských zařízení, návrh na financování vzdělávání a školských služeb. Dlouhodobé záměry se každé 2 roky upravují a doplňují podle výsledků jejich hodnocení a s přihlédnutím k případně novým vnějším i vnitřním podmínkám.

Vzhledem k tomu, že výzkumná část je zaměřena na Pardubický kraj, tak uvádím záměry vztahující se k primární prevenci sociálně patologických jevů z *Dlouhodobého záměru vzdělávání a rozvoje vzdělávací soustavy v Pardubickém kraji 2008* (dále jen „DZ Pardubického kraje“). „Problematika prevence sociálně patologických jevů je a do budoucna zůstává jednou z velmi sledovaných oblastí výchovy a vzdělávání. Základním principem strategie prevence je co nejúčinnější výchova ke zdravému životnímu stylu, k osvojení pozitivního sociálního chování a k vyváženému všestrannému rozvoji osobnosti“.¹²

Z tohoto záměru dále vyplývají následující cíle Pardubického kraje v primární prevenci:

- systematické vytváření personálních, organizačních i finančních podmínek potřebných pro uplatňování primární prevence na školách a školských zařízeních,
- prostřednictvím dostupných kvalitních preventivních programů snižovat počet problémů z oblasti patologických jevů,

¹² Uvedeno v *DZ Pardubického kraje 2008*, s. 19.

- usilovat o vytvoření koordinovaného systému primární prevence, který bude založen na spolupráci klíčových subjektů působících v oblasti primární prevence v kraji.

Naplnění cílů spatřuje Pardubický kraj v realizaci následujících kroků:

- vytvoření koncepce primární prevence Pardubického kraje,
- vzdělávání pedagogických pracovníků na všech úrovních škol a školských zařízení a všech subjektů v oblasti primární prevence,
- podpora finančního zabezpečení preventivních aktivit škol a školských zařízení,
- podpora realizace kvalitních, dlouhodobých a osvědčených programů specifické primární prevence,
- pomoc při tvorbě systému primární prevence ve školách a školských zařízeních,
- monitoring výskytu sociálně patologických jevů v kraji,
- vytvoření systému hodnocení kvality a efektivity primárně preventivních programů ve školách a školských zařízeních,
- zavést do praxe standardy kvality a certifikace primární prevence při realizaci programů primární prevence,
- efektivní koordinace aktivit a subjektů zapojených do preventivních aktivit v kraji,
- metodické vedení metodiků prevence na PPP,
- vytvoření krajského centra prevence.

Strategické záměry, cíle a úkoly v oblasti sociální prevence na státní i krajské úrovni mají oporu v právních předpisech, neexistuje však jeden právní předpis, který by tuto problematiku řešil ve vyčerpávajícím rozsahu, oblast je řešena ve více zákonech a vyhláškách. Pro předmět činnosti školských zařízení pro zájmové vzdělávání je důležitá *vyhláška č. 72/2005 Sb., o poskytování poradenských služeb ve školách a školských poradenských zařízeních* (dále jen „vyhláška“). Poradenská činnost dle této vyhlášky má přispívat mimo jiné k prevenci a řešení výchovných a výukových a sociálně patologických jevů a dalších problémů souvisejících s motivací k překonávání problémových situací. Poradenské služby jsou poskytovány dětem, mládeži, zákonným zástupcům, školám a školským zařízením. V přílohách vyhlášky je výčet bezplatně poskytovaných standardních činností nejen pedagogicko psychologické poradny, speciálně pedagogického centra, školního metodika prevence, školního psychologa a školního speciálního psychologa, ale i úkoly pro pedagoga vykonávajícího přímou pedagogickou činnost, tedy i pro pedagoga působícího ve školském zařízení pro zájmovou činnost.

Zákon č. 359/1999 Sb., o sociálně-právní ochraně dětí v procesu výchovy a vzdělávání představuje pro školská zařízení především oznamovací povinnost v případě zjištění, že se děti dopouštějí sociálně patologického jednání, popř. je-li rodinným prostředím či okolím ohrožena jejich mravní výchova.

Tolik k těm podstatným metodickým a strategickým dokumentům, které se zabývají prevencí sociálně patologických jevů. I zde je možné téměř shodně konstatovat to, co u zájmových činností: Všichni aktéři v oblasti prevence sociálně patologických jevů mají v případě zájmu k dispozici srozumitelně formulované strategické záměry, metodické materiály a odbornou literaturu.

5. Pedagogové jako stěžejní aktéři kurikulární reformy a zájmového vzdělávání ve spojení s prevencí sociálně patologických jevů

5.1 Záměry vzdělávací politiky státu ve vztahu k pedagogickým pracovníkům

Propojení výchovy k volnému času, volným časem a účinné prevence vedoucí k dosažení záměrů stanovených na státní i krajské úrovni není možné bez aktivní spolupráce a přímé účasti učitelů i všech ostatních pedagogických pracovníků. Jejich práce se v současné společnosti stala mnohem náročnější svou složitostí, psychickým vypětím i časovým zatížením. Vzrůstají nároky na osobní a odborné kvality pedagogických pracovníků, zvyšují se požadavky na jejich povinnosti i osobní odpovědnost. Musí sledovat nepřetržitý pokrok vědeckého poznání a proměny společenského života a v souladu s tím modifikovat obsah školního vzdělávání. Od učitelů se očekává, že vedle své specializované odborné erudice, budou na mnohem vyšší úrovni než dosud schopni motivovat, diagnostikovat a regulovat procesy ve vzdělávání. Poněvadž dochází k oslabování funkce rodiny a mládež je vystavena vážným rizikům, zvyšuje se odpovědnost učitelů za psychicky i sociálně zdravý vývoj dětí a mládeže. Od pedagogických pracovníků se dále požaduje způsobilost podílet se na rozhodování o životě autonomně se spravující školy, rozvíjet týmovou spolupráci a vstupovat do kontaktu s místním prostředím a rodiči. To vše spolu se změnami ve výuce, vzrůstající diferenciací a individualizací výuky, s nutností zavádění nových forem a metod do vzdělávání, vyžaduje především nové pojetí přípravy učitelů.

Z východisek a předpokladů v „Bílé knize“ vyplývají doporučení zaměřená na učitele jako nositele změn:

- „Zlepšovat postavení pedagogických pracovníků jako socioprofesionální skupiny.

- Podporovat různé formy profesního sdružování a podnítit vznik střeškové profesní organizace.
- Realizovat požadavek vysokoškolského vzdělání i na další kategorie pedagogických pracovníků.
- Zavést standard učitelské kvalifikace jako kritérium pro akreditaci studijních programů.
- Vypracovat a zavést nástroje pro výběr uchazečů vhodných pro učitelské povolání.
- Vymezit postavení a roli fakultních škol v šíření nového pojetí vzdělávání a v zajišťování pedagogické praxe.
- Podpořit rozvoj předmětových a odborných didaktik.
- Obnovit praxi uvádění nastupujících učitelů.
- Zavést systém kariérového postupu založený na získání kvalifikační katexe a stupně.
- Navrhnout systém monitorování vybraných informací o učitelích a jiných pedagogických pracovnících.
- Pro nové kvalifikační kategorie pedagogických pracovníků vyvinout studijní programy vedoucí k dosažení certifikátu¹³.

DZ ČR 2007 reaguje na výše uvedené záměry a současné požadavky na odbornost pedagogických pracovníků. Pro další období jsou stanoveny dva stěžejní cíle platné pro všechny pedagogické pracovníky bez ohledu na jejich kvalifikační kategorii:

1. Začlenit nové požadavky na pedagogické pracovníky vyplývající z RVP do jejich počáteční přípravy.

Navrhovaná opatření k dosažení cíle:

- Dohodnout s fakultami připravujícími učitele potřebné změny studijních programů počátečního vzdělávání učitelů v nových oblastech kurikulární reformy (zejména s přihlédnutím k měnícím se požadavkům praxe a reformě regionálního vzdělávání, např. příprava a implementace ŠVP, vzdělávání s ohledem na udržitelný rozvoj apod.).
- Vytvořit na vybraných fakultách připravujících učitele střediska kurikulární podpory.

2. Vytvořit účinný systém dalšího vzdělávání pedagogických pracovníků podporující inovace ve vzdělávání.

¹³ *Bílá kniha*, s. 45

Navrhovaná opatření k dosažení cíle:

- Inovovat a realizovat „*Koncepci dalšího vzdělávání pedagogických pracovníků*“ (dále jen „DVPP“), vytvořit pravidla pro profesní růst pedagogických pracovníků v návaznosti na jejich další vzdělávání a uplatnění inovací ve vzdělávání.
- Systémově řešit koncepci DVPP, definovat kompetence a podmínky akreditace pro zařízení v síti DVPP.
- Systematicky zařazovat do DVPP témata zmiňovaná ve strategických směrech uvedených v DZ ČR 2007 (např. kurikulární reforma, monitorování a hodnocení úrovně vzdělávání, rovné příležitosti ve vzdělávání a poradenství, zvyšování kompetence ředitelů).
- Podpořit DVPP v regionech, popř. ve školách - studium pedagogiky, studium pro asistenty pedagoga, studium k výkonu specializovaných činností, průběžné vzdělávání a další vzdělávání pedagogických a organizačních pracovníků.
- Vytvořit funkční systém ověřování kvality DVPP.

Předpoklady pro výkon činnosti pedagogických pracovníků, jejich další vzdělávání a kariérní systém je upraven *zákonem č. 563/2004 Sb., o pedagogických pracovnících a o změně některých zákonů*, ve znění pozdějších předpisů. Pedagogickým pracovníkem je dle tohoto zákona ten, kdo koná přímou vyučovací, přímou výchovnou, přímou speciálně pedagogickou nebo přímou pedagogicko-psychologickou činnost přímým působením na vzdělávaného, kterým uskutečňuje výchovu a vzdělávání na základě školského zákona, je zaměstnancem školy nebo školského zařízení, které jsou zapsány v rejstříku škol a školských zařízení.

Strategické a koncepční dokumenty státu, MŠMT a krajů se zabývají dalším vzděláváním pedagogů a stanovují široký rozsah úkolů. Je však nezbytné poukázat na to, že tato oblast je jednoznačně a srozumitelně řešena ve výše jmenovaném zákonu - z § 24 zákona č. 563/2004 Sb., vyplývá, že:

- Pedagogičtí pracovníci mají po dobu výkonu své pedagogické činnosti povinnost dalšího vzdělávání, kterým si obnovují, upevňují a doplňují kvalifikaci.
- Ředitel školy organizuje další vzdělávání pedagogických pracovníků podle plánu dalšího vzdělávání. Při stanovení plánu dalšího vzdělávání je nutno přihlížet ke studijním zájmům pedagogického pracovníka, potřebám a rozpočtu školy. Ze zákona odpovídá za odbornou úroveň školy, školského zařízení.

- Další vzdělávání pedagogických pracovníků se uskutečňuje: na vysokých školách, v zařízeních dalšího vzdělávání pedagogických pracovníků a jiných zařízeních na základě akreditace udělené ministerstvem, samostudiem.
- K dalšímu vzdělávání pedagogickým pracovníkům přísluší volno v rozsahu 12 pracovních dnů ve školním roce; za dobu tohoto volna přísluší náhrada platu, která se rovná výši ušlého platu.¹⁴

Strategické záměry státu v odbornosti pedagogických pracovníků a jejich dalším vzdělávání jsou stanoveny. V této oblasti je však, možná více než kde jinde, důležitý ekonomický faktor - tato problematika však není předmětem této bakalářské práce.

5.2 Požadavky na znalosti a dovednosti pedagogických pracovníků v zájmovém vzdělávání

Ve školských zařízeních pro zájmové vzdělávání vykonává přímou pedagogickou pedagog volného času. Ze zákona č. 563/2004 Sb., vyplývá, že pedagog volného času získává odbornou kvalifikaci:

- vysokoškolským vzděláním získaným studiem v akreditovaném studijním programu v oblasti pedagogických věd zaměřených na pedagogiku volného času nebo sociální pedagogiku,
- vyšším odborným vzděláním získaným ukončením akreditovaného vzdělávacího programu vyšší odborné školy v oboru vzdělávání zaměřeném na pedagogiku volného času nebo vychovatelství nebo sociální pedagogiku,
- vyšším odborným vzděláním získaným vzděláváním v programu celoživotního vzdělávání uskutečňovaném vysokou školou a zaměřeném na pedagogiku volného času nebo sociální pedagogiku nebo vychovatelství, nebo studiem pedagogiky,
- středním vzděláním s maturitní zkouškou získaným ukončením vzdělávacího programu střední odborné školy v oboru vzdělávání zaměřeném na pedagogiku volného času nebo vychovatelství,
- středním vzděláním s maturitní zkouškou a vzděláním v programu celoživotního vzdělávání uskutečňovaném vysokou školou a zaměřeném na pedagogiku volného času nebo vychovatelství, nebo studiem pedagogiky.

Z výčtu je zřejmé, že odborná kvalifikace pro pedagogickou činnost ve školských zařízeních pro zájmové vzdělávání má značně široký rozsah nejen ve smyslu stupně

¹⁴ Tento údaj není uveden z ekonomického důvodu, ale se záměrem poukázat na to, že k dané povinnosti jsou vytvořeny i z hlediska práva podmínky – pozn. autora

(tj. vysokoškolské, vyšší odborné, střední odborné), ale i v zaměření - studium pedagogiky volného času není podmínkou. Tato skutečnost však odpovídá zvláštností zájmového vzdělávání. Pro pedagoga, který pracuje s dětmi a mládeží v době mimo vyučování, je samozřejmě důležité mít pedagogické vzdělání, ale podstatné je, aby dokázal vytvořit bezpečné a tvořivé ovzduší a pohodu, dbal o uspokojování individuálních potřeb, rozvoji zájmů a specifických schopností. K tomu je nezbytné, aby uměl motivovat, dovedl se vcítit do každého jedince a respektovat jeho individualitu, nápady a názory. Je zapotřebí navázat otevřené vztahy založené na důvěře, které se vyznačují především vysokou mírou kamarádství, takže je nezbytné mít kvalitní komunikační dovednosti. Pedagog pracující s dětmi a mládeží ve volném čase by měl být spíše extrovertem s velkou schopností umět naslouchat; nesmí řídit, ale citlivě vést. Pedagogové volného času jako jediní ve školství pracují s jedinci ve velkém věkovém rozpětí (často od 4 do 20 let), takže dovednost aplikovat poznatky z vývojové psychologie do praxe je nutností. Skupiny jsou často věkově heterogenní, takže pedagog musí umět sladit obsah činností tak, aby každý účastník zažíval pocity úspěchu. Od pedagoga volného času se vyžaduje, aby měl znalosti o úrovni schopností účastníků a dovedl využívat těchto znalostí k vysoké diferenciaci a individualizaci. Výrazným specifickým pak je dobrovolnost v účasti – do školy děti musí. Uvedená fakta ukazují na široký rozsah znalostí a dovedností, kterými musí disponovat pedagog v práci s dětmi a mládeží při realizaci volnočasových aktivit. Jejich získání je z velké části podmíněno osobními vlastnostmi a ochotou na sobě samém trvale pracovat.

Pro zvyšování kvality volnočasových aktivit v institucionálním vzdělávání v podmínkách kurikulární reformy je nezbytné zvyšování odborné připravenosti pedagogických pracovníků. Snahy o zavedení dlouhodobějšího funkčního systému nevedou k příliš uspokojivým výsledkům. V letech 2001 - 2002 MŠMT přikládalo velký význam zájmovému vzdělávání pro další pozitivní rozvoj dětí a mládeže, a z toho důvodu přistoupilo k některým systémovým změnám. Podstatnou z nich bylo v roce 2002 přijetí *Koncepce dalšího vzdělávání pedagogických pracovníků pro zájmové vzdělávání* (dále jen „Koncepce“). Koncepce přinášela ucelený vzdělávací cyklus zahájený uváděním nově nastoupivších pedagogických pracovníků, pokračoval jejich průběžným a specializovaným vzděláváním a byl doplněn funkčním vzděláváním vedoucích pracovníků. Tato koncepce byla v praxi naplňována a především pracovníky domů dětí a mládeže byly vyhlášené vzdělávací akce přijímány se zájmem a s uznáním. Vydáním školského zákona spolu s prováděcími vyhláškami a změnami ve vedení ministerstva se systém rozpadl a další vzdělávání probíhá

dle aktuálních podmínek v jednotlivých krajích a potřeb konkrétních školských zařízení pro zájmové vzdělávání.

5.3 Požadavky na znalosti a dovednosti pedagogických pracovníků v prevenci sociálně patologických jevů

Pro pedagogické pracovníky, kteří působí v oblasti prevence sociálně patologických jevů, není vytvořena samostatná kategorie. Podstatné je, v jaké druhu školy či školského zařízení pedagog pracuje a jaká je jeho pracovní náplň. Z Metodického pokynu prevence vyplývá, že každý pedagogický pracovník by měl dbát, aby uplatňovaná prevence sociálně patologických jevů byla prováděna komplexně, tj. ve všech oblastech, jichž se dotýká: oblast zdravého životního stylu (výživa, pohybové aktivity, osobní a duševní hygiena), oblast společenskovední (komunikace, sociální dovednosti a komunikace), oblast přírodovědná (biologie člověka, fyzika, chemie), oblast rodinné a společenské výchovy a oblast sociálně právní. Ze záměrů a cílů prevence vyplývá, že pedagogické působení nemůže být omezeno pouze na jednorázové aktivity, ale je žádoucí, aby prolíbalo celým vzdělávacím procesem. Je tedy nutné, aby všichni pedagogové vykonávající přímou pedagogickou činnost, byli vybaveni alespoň těmi základními znalostmi a dovednostmi. Stěžejní požadavky lze odvodit ze standardů školního metodika prevence, tak jak jsou uvedeny v příloze č. 3 vyhlášky č. 72/2005 Sb. Za tímto účelem je možné použít i Metodický pokyn prevence, který v systému prevence vymezuje nejen úkoly a pravomoci MŠMT, krajským úřadům, metodikům prevence v pedagogicko psychologických poradnách, ale i pedagogům. Z textu vyzdvihují ty úkoly pro pedagoga, které se vztahují k jedné ze základních podmínek úspěšné prevence, tj. ke klimatu ve třídě či skupině: „Pedagog motivuje k participaci při tvorbě vnitřních pravidel třídy, která jsou v souladu se školním či vnitřním řádem, a dbá na jejich důsledné dodržování (vytváření otevřené bezpečné atmosféry a pozitivního sociálního klimatu ve třídě, skupině); podporuje rozvoj pozitivních sociálních interakcí mezi členy třídy, skupiny“.¹⁵

V DZ ČR 2007 jsou k vytýčeným cílům (vytvářet příznivé školní prostředí ke zmírnění společensky negativních vlivů a zkvalitnit programy specifické primární prevence realizované školskými zařízeními) navrhována v souvislosti s pedagogickými pracovníky následující opatření:

- V počátečním i dalším vzdělávání pedagogických pracovníků rozvíjet komunikační a sociálně psychologické dovednosti pedagogů, schopnost vést programy pro třídní

¹⁵ Uvedeno v *Metodickém pokynu prevence*, s. 7.

a další skupiny žáků a začleňovat primární prevenci do jednotlivých vzdělávacích oblastí RVP.

- Podpořit činnost školního metodika prevence a realizaci specializačního studia a dalších programů ve vzdělávání pedagogických pracovníků zaměřených na zvyšování kvality práce školních metodiků prevence.

Profesní růst a prohlubování kvalifikace je předmětem i DZ Pardubického kraje 2008, kde stanovené priority dalšího vzdělávání¹⁶ mají oporu při realizaci především v Centru celoživotního vzdělávání, příspěvkové organizaci zřízené Pardubickým krajem k 1. lednu 2006.

6. Záměry Pardubického kraje v zájmovém vzdělávání a struktura domů dětí a mládeže v kraji

Významnou úlohu v podpoře zájmového vzdělávání mají kraje, protože ze školského zákona vyplývá, že jsou to kraje, kdo má zajistit podmínky pro zájmové vzdělávání a také jsou zřizovateli školských zařízení zájmového vzdělávání¹⁷. Pro výzkumnou část práce jsem si vybrala jeden typ školských zařízení, a to domy dětí a mládeže. Tato zařízení byla sice před rokem 1989 zařízeními pro aktivity pionýrské organizace, ale po roce 1989 se velice rychle transformovala organizačně (jako jedny z prvních škol a školských zařízení přešla na příspěvkovou formu hospodaření) a pedagogové se svojí aktivitou opřenou především o kvalitu předmětu činností snažili dokázat, že i v nových politických podmínkách mají ve školské soustavě své místo. Vzhledem k tomu, že nedocházelo k jejich vyřazení ze sítě škol, předškolních a školských zařízení a následně z rejstříku škol a školských zařízení z důvodů nevyhovující úrovně volnočasových aktivit, je zřejmé, že se jim podařilo plnit předmět své činnosti i v nových politických, právních a společenských podmínkách. DDM mají vhodné materiálové předpoklady pro volnočasové aktivity a zkušené pedagogické zázemí.

V DZ Pardubického kraje 2008 je uvedeno: „V zájmu Pardubického kraje je podporovat domy dětí a mládeže tak, aby vytvářely podmínky pro plnohodnotné využívání volného času dětí a mládeže, pružně přizpůsobovaly nabídku činností poptávce, reagovaly na nové trendy v oblasti zájmového vzdělávání v oblasti celospolečenského trávení volného

¹⁶ „Prioritami dalšího vzdělávání pedagogických pracovníků v kraji zůstávají i nadále jazykové vzdělání, užívání informačních technologií v procesu výuky, tvorba a užívání školních vzdělávacích programů, prevence sociálně patologických jevů a příprava učitelů k nové maturitě“, uvedeno v *DZ Pardubického kraje 2008*, s. 27.

¹⁷ Školský zákon umožňuje zřizovat školská zařízení zájmového vzdělávání i obcím, což se také děje především v případě domů dětí a mládeže – pozn. autora

času, vytvářely podmínky pro pestré aktivity, respektovaly nutnost potřeby rozvoje informačních aktivit pro mládež, staly se centrem společenského dění v obci a neustále zkvalitňovaly své působení prostřednictvím dalšího vzdělávání pedagogického sboru. Cílem je do činnosti zapojit co nejvíce dětí a mládeže, včetně těch ze sociálně znevýhodněného prostředí. Podpora DDM je rovněž vyjadřována ve vyhlašovaných grantových programech Pardubického kraje¹⁸.

Je zřejmé, že Pardubický kraj nejenže respektuje význam zájmového vzdělávání, ale podporuje i nové trendy v pojetí volnočasových aktivit a tomu odpovídající další vzdělávání pedagogických pracovníků.

6.1 Trendy ve stabilitě počtu účastníků vybraných typů zájmových činností ve vybraných DDM Pardubického kraje

Opět si dovoluji opírat se o text DZ Pardubického kraje 2008: „V souladu se společenským trendem odklonu od organizované činnosti a volnějším pojetím životního stylu, zejména u starších dětí, jsou podporovány formy volněji pojatých aktivit, které lépe vedou k uspokojování zájmů a potřeb současné mladé generace. Jedná se především o aktivity a akce příležitostného charakteru, jako jsou otevřené kluby, krátkodobé kurzy a další“¹⁹.

Požadavek na zvýšené zařazování aktivit méně organizovaných, které ve větší míře odpovídají zájmům a potřebám dětí, je zcela v souladu s cíli ve vzdělávání a odpovídá specifickým podmínkám zájmovému vzdělávání. Úspěšné naplňování tohoto požadavku však klade vysoké požadavky na znalosti a dovednosti pedagogů. Záměrem mého praktického výzkumu se bylo tedy alespoň z části posoudit, jak se DDM daří reagovat na zájmy dětí a mládeže. Předmětem zkoumání byl průběh zájmu o pravidelné zájmové činnosti, které jsou již tradiční formou zájmové činnosti a o příležitostné aktivity, které svojí variabilitou a pružností odpovídají více požadavkům potřebám dětí a mládeže.

V Pardubickém kraji bylo k 31. srpnu 2008 celkem registrováno 20 domů dětí a mládeže zapsaných v rejstříku škol a školských zařízení. Vzhledem k tomu, že jsou rozmístěny přibližně rovnoměrně po celém kraji (v každém okrese jsou nejméně 3 školská zařízení tohoto typu), tak těchto 20 školských zařízení tvořilo základní soubor. Provedení výzkumu s takto vysokým počtem prvků by však bylo náročné a navíc vybraná školská zařízení mají shodné právní podmínky, takže jsem přistoupila k výzkumu prostřednictvím

¹⁸ Uvedeno v *DZ Pardubického kraje 2008*, s. 26.

¹⁹ Uvedeno v *DZ Pardubického kraje 2008*, s. 26.

výběrového souboru. Byla zvolena metoda náhodného výběru s cílem pracovat se souborem, který bude mít 4 prvky. Po provedení vznikl výběrový soubor ve složení:

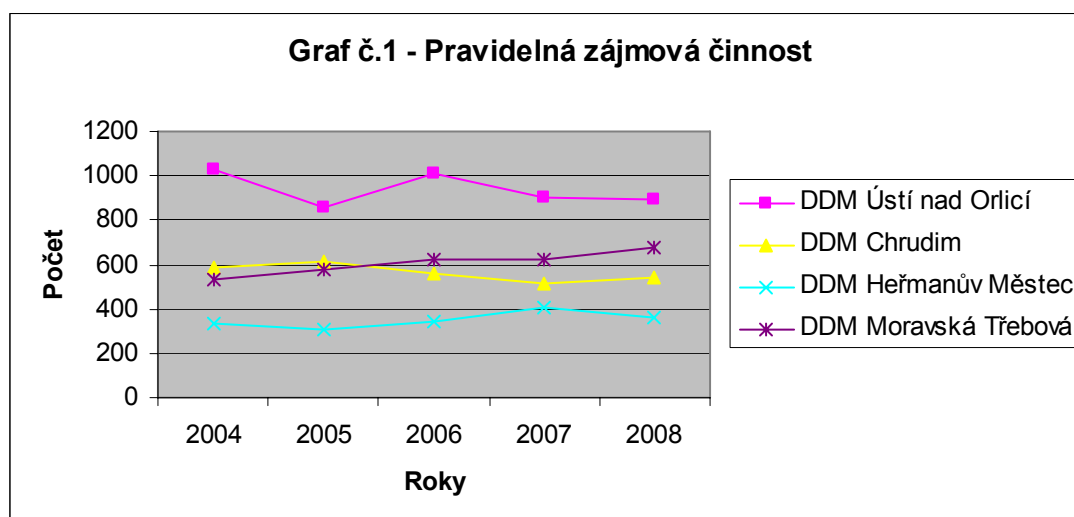
- DDM Ústí nad Orlicí, Lukešova 312
- DDM Chrudim, Palackého 418
- DDM Heřmanův Městec, okres Chrudim
- DDM Moravská Třebová, okres Svitavy

Pro získání potřebných dat byly použity tzv. „Výkazy o činnosti střediska pro volný čas dětí a mládeže“ (dále jen „výkazy“), které každý rok povinně k 31. říjnu podle jednotných pravidel DDM vypracovávají a zasílají Ústavu pro informace ve vzdělávání. K poskytovaným statistickým údajům patří i počty účastníků v pravidelné a příležitostné zájmové činnosti. Za posuzovaný časový úsek bylo zvoleno období posledních 5 let, protože s vydáním školského zákona v roce 2004 se diskuse o zařazování volnějších forem zájmových aktivit stala více dynamickou a odbornou.

Jako spolehlivý pramen údajů tedy byly zvoleny výkazy čtyř náhodně vybraných DDM odevzdané k 31. říjnu 2004 až 2008. Údaje byly zaznamenány do tabulek a následně převedeny do takového typu grafu, ze kterého lze již jen vizuálně potvrdit či vyvrátit stanovené hypotézy.

Tabulka č. 1 – Pravidelná zájmová činnost²⁰

Rok	DDM Ústí nad Orlicí	DDM Chrudim	DDM Heřmanův Městec	DDM Moravská Třebová
2004	1030	590	330	530
2005	860	610	310	580
2006	1010	560	340	620
2007	900	510	410	620
2008	890	540	360	680



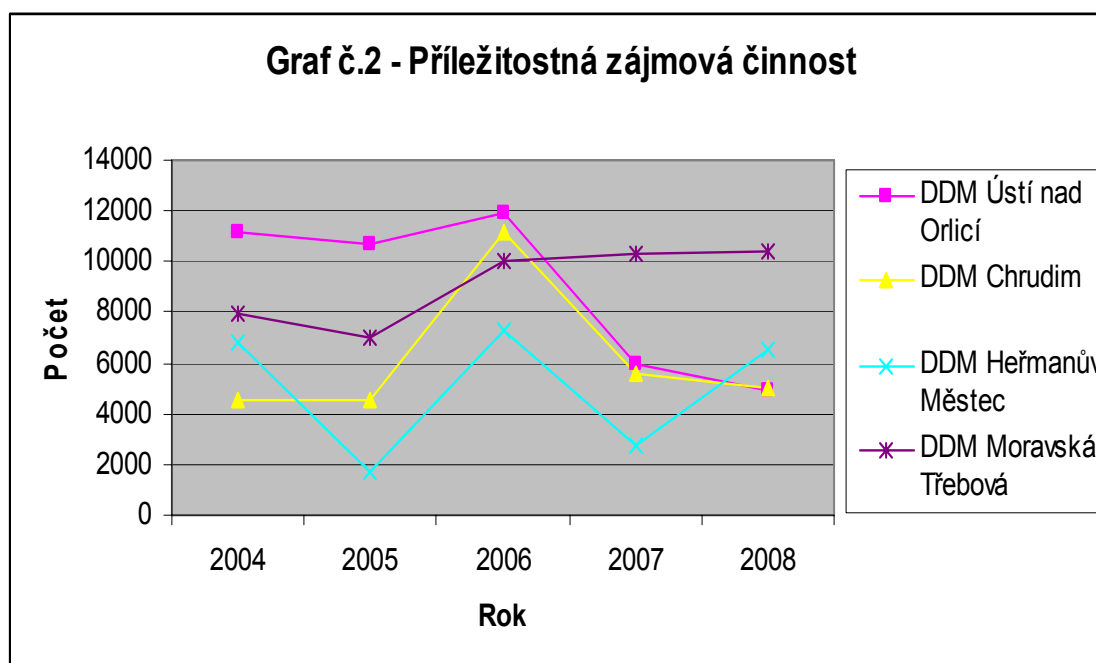
Graf č. 1 - Pravidelná zájmová činnost

Z grafu je jednoznačně patrné, že zájem účastníků o tuto formu volnočasové aktivity výrazněji nestoupá, ale ani neklesá, lze konstatovat, že počet je ustálený.

²⁰ Údaje jsou zaokrouhleny na desítky – pozn. autora

Tabulka č. 2 – Příležitostná zájmová činnost ²¹

Rok	DDM Ústí nad Orlicí	DDM Chrudim	DDM Heřmanův Městec	DDM Moravská Třebová
2004	11200	4500	6800	7900
2005	10700	4500	1700	7000
2006	11900	11200	7300	10000
2007	6000	5600	2700	10300
2008	4900	5000	6500	10400



Graf č. 2 - Příležitostná zájmová činnost

Z grafu je jednoznačně patrné, že počet účastníků má výrazně kolísavý charakter, v některých letech je zaznamenán prudký pokles (nebo zájem), který je přibližně až trojnásobný.

Analýza možných příčin bude provedena v závěru práce. Výsledky samozřejmě nelze přeceňovat, přesto však jsou nepřehlédnutelným kritériem pro posuzování toho, jak se daří naplňovat trendy a žádoucí cíle v institucionálním zájmovém vzdělávání.

²¹ Údaje jsou zaokrouhleny na stovky – pozn. autora

Závěr

Nejprve bych v závěru chtěla sdělit, že až při studiu získaných údajů z odborné literatury a dalších uvedených pramenů, jsem si uvědomila, jak široké (rozsah úhlů pohledu na problematiku) a současně úzké (z hlediska záměrů v problematice) téma jsem si vybrala. Může se tak jevit, že v některých částech uvádím značně obecná data (např. zásady a cíle ve vzdělávání dané školským zákonem) a naproti tomu analýza některých forem volnočasových aktivit byla provedena v konkrétních DDM Pardubického kraje. Pokud jsem však chtěla splnit vytýčené cíle práce a zodpovědně popřít či vyvrátit stanovené hypotézy, tak realizovaný postup byl dle mého nezbytný.

Nejprve přistoupím k vyhodnocení *cílů* popsanych v úvodu. Ze všech právních, strategických a metodických materiálů (především Bílé knihy, dlouhodobých záměrů České republiky i Pardubického kraje, strategie prevence, metodického pokynu, příslušné zákony a vyhlášky) jednoznačně a srozumitelně vyplývají cíle a záměry v rozvoji výchovy volným časem a její propojenost s prevencí sociálně patologických jevů. Je zdůrazněna nutnost zachytit negativní projevy již v zárodku, což je především prostor pro volnočasové aktivity, plnění předmětu činnosti nejen ve školských zařízeních pro zájmové vzdělávání, ale i v ostatních typech škol. K záměrům jsou vytýčeny i částečně některé prostředky vedoucí k jejich dosažení.

V průběhu obsahové analýzy dokumentů jsem dospěla i ke zjištění, která původně nebyla cílem mé práce a jejich propojenost s vytýčenými hypotézami je spíše okrajová. Přesto se domnívám, že je vhodné je uvést. Vztahují se ke dvěma oblastem, a těmi jsou záměry v prevenci sociálně patologických jevů, v zájmových aktivitách a v dalším vzdělávání pedagogických pracovníků.

- Jak v prevenci sociálně patologických jevů, tak v realizaci volnočasových aktivit je objektem působení jedinec, nebo příjemněji řečeno dítě se znalostmi a dovednostmi, kterými je zapotřebí ho vybavit. V některé odborné literatuře je zdůrazněna sociální oblast, jinde komunikativní či problematika sebehodnocení. V praxi však není možné některé dovednosti upřednostňovat, protože jedinec je celistvá bytost, ve kterém vše spolu vzájemně souvisí, jedna dovednost podmiňuje druhou. Pokud si dobře prostudujeme klíčové kompetence v rámcových vzdělávacích programech, tak zjistíme, že postihují rozvoj dítěte zcela komplexně: kompetence k učení, řešení problémů, komunikativní, sociální, personální občanské, činnostní a pracovní. Pokud by pedagogické působení cíleně směřovalo adekvátními metodami k jejich dosažení, pak je věcí diskuze, zdali je vůbec nutné stanovovat specifické záměry v prevenci

sociálně patologických jevů a výchově volným časem ve strategických a metodických dokumentech. Ostatně cíle a zásady ve školském zákoně v sobě též zahrnují výchovu volným časem, jako prostředku prevence. Ne právě zanedbatelnou výhodou znalostí klíčových kompetencí je i to, že při diskuzi by všichni používali jednotnou terminologii.

- Ve strategických dokumentech zabývajících se volnočasovými aktivitami a prevencí je vždy zdůrazněno, že základem je odborné pedagogické působení a je vytýčena nutnost dalšího vzdělávání a jeho zaměření. Další vzdělávání pedagogických pracovníků je však zákonná povinnost, ředitel školy a školského zařízení odpovídá ze zákona za odbornou a pedagogickou úroveň školy či školského zařízení a vytváří podmínky pro další vzdělávání pedagogických pracovníků (školský zákon). Zákon č. 563/2004 Sb., zavádí tzv. „kariérní systém“ a „kariérní stupeň“ jako nástroje k odměňování pedagogických pracovníků nejen podle počtu odpracovaných let.

Výše uvedená interpretace zjištěných údajů si neklade za cíl stimulovat čtenáře k souhlasu či nesouhlasu, ale spíše ho podnítit k zamyšlení, popř. k dalšímu výzkumu.

V úvodu jsem výzkumný problém zformulovala do čtyř *hypotéz*.

1. *Výchova k volnému času a výchova volným časem jsou jevy, které se navzájem kvalitativně ovlivňují.*

Volný čas je definovaný jako příležitost k poznávání, uspokojení vlastních potřeb především psychických a sociálních, získávání znalostí a dovedností potřebných k vedení kvalitního života. Je zřejmé, že pokud by děti a mládež nebyli vedeni k tomu, aby tuto příležitost řádně využili, nebyla by výchova volným časem možná. Pokud by žádoucí volnočasové aktivity jedinec nevyhledával a upřednostňoval pasivitu, pak výchova k volnému času buď nebyla, nebo probíhala při nevhodných podmínkách a procesech. Opakovaně vyzdvihuji, že volný čas je příležitostí i rizikem.

2. *Ve vzdělávací politice státu jsou stanoveny strategické záměry v prevenci sociálně patologických jevů a podpory volnočasových aktivit, které jsou následně zakotveny v právních normách.*

Bylo prokázáno, že ve vzdělávací politice státu jsou jasně a jednoznačně stanoveny strategické záměry jak v prevenci sociálně patologických jevů, tak v realizaci volnočasových aktivit. Tyto záměry se promítají do právních předpisů různé právní síly, především do zákonů a vyhlášek.

3. *Počet účastníků pravidelné zájmové činnosti realizované ve vybraných domech dětí a mládeže má trvale klesající trend.*

Tato hypotéza nebyla potvrzena. Z porovnání počtů účastníků při pravidelné zájmové činnosti vyplynulo, že za posledních 5 let ve vybraných domech dětí a mládeže zájem rozhodně nemá klesající trend.

4. *Ve vybraných domech dětí a mládeže je počet účastníků příležitostné zájmové činnosti mezi jednotlivými roky kolísavý. Naproti tomu u pravidelné zájmové činnosti je počet účastníků spíše stabilizovaný.*

Tento předpoklad byl potvrzený. Z grafů č. 1 a 2 je i při vizuálním porovnání zjevné, že v případě pravidelné zájmové činnosti je počet účastníků spíše vyrovnaný a stabilizovaný. Jedním z možných důvodů může být to, že tato forma je dlouhodobě realizovaná, pedagogové mají již vytvořeny potřebné znalosti a dovednosti, ověřené materiálové a prostorové zázemí. V případě příležitostné zájmové činnosti je jednoznačně zájem účastníků velice kolísavý. Jedná se o aktivity, ve kterých je zapotřebí citlivě posoudit zájmy dětí a mládeže a zvolit takovou organizaci, aby byla motivační a směřovala k vytvoření prostoru k samostatnému rozhodování, k spolupodílení se na obsahu. Jednou z možných příčin kolísavého zájmu může být, že ne vždy se pedagogům podaří vyvolat zvolenými metodami a prostředky zájem účastníků. Dalším zajímavým výzkumným problémem by dle mého bylo zabývat se tím, zdali a jak probíhá ve školských zařízeních pro zájmové vzdělávání evaluace kvality.

Na úplný závěr bych chtěla sdělit, že jsem k výzkumnému problému nepřistupovala mechanicky, vnímala jsem rozsáhlé vzájemné souvislosti, což mělo nejen za následek, že jsem si opakovaně musela připomínat vytýčené cíle a hypotézy a dávat si trvalý pozor, abych neuváděla vlastní interpretace ne právě dostatečně podložené. Doufám, že jsem tento požadavek splnila a navíc, že výsledek mého výzkumu bude alespoň z části pro danou problematiku přínosem.

Bibliografie

Použitá literatura

- PÁVKOVÁ, Jiřina a kol. *Pedagogika volného času*. Praha, 1999. ISBN 80-7178-295-5.
- HÁJEK, Bedřich. – HOFBAUER, Bedřich. – PÁVKOVÁ, Jiřina. *Pedagogické ovlivňování volného času*. Praha 2008. ISBN 978-80-7367-473-1.
- VYKOPALOVÁ, Hana. *Sociálně patologické jevy v současné společnosti*. Olomouc 2002. ISBN 80-244-0337-4.
- PRŮCHA, Jan. *Moderní pedagogika*. Praha 1997. ISBN 80-7178-170-3.
- STEJSKAL, František. *Sociálně patologické jevy dětí a mládeže v České republice*. Praha, 1999. ISBN 80-7251-008-8.

Použité prameny

- HÁJEK, Bedřich., MACEK, Miroslav. *Školská zařízení pro zájmové vzdělávání 2002*. Soubor metodických textů k činnosti středisek pro volný čas dětí a mládeže, školních klubů, školních družin a domovů mládeže. MŠMT. Praha, 2002.
- OTTOVA *Všeobecná encyklopedie*. Svazek 2. Ottovo nakladatelství, Praha 2003. ISBN 80-7181-947-6.
- Ministerstvo školství, mládeže a tělovýchovy. *Národní program rozvoje vzdělávání - Bílá kniha*. Praha 2001. ISBN 80-211-0372-8.
- Parlament České republiky. *Zákon č. 561/2004 Sb., o předškolním, základním, středním, vyšším odborném a jiném vzdělávání (školský zákon)*, ve znění pozdějších předpisů.
- Parlament České republiky. *Zákon č. 563/2004 Sb., o pedagogických pracovnících a o změně některých zákonů*, ve znění pozdějších předpisů.
- Parlament České republiky. *Zákon č. 359/1999 Sb., o sociálně-právní ochraně dětí*, ve znění pozdějších předpisů.
- Ministerstvo školství, mládeže a tělovýchovy. *Vyhláška č. 72/2005 Sb., o poskytování poradenských služeb ve školách a školských poradenských zařízeních*, ve znění pozdějších předpisů.
- Ministerstvo školství, mládeže a tělovýchovy. *Vyhláška č. 74/2005 Sb., o zájmovém vzdělávání*, ve znění pozdějších předpisů.
- Ministerstvo školství, mládeže a tělovýchovy. *Strategie prevence sociálně patologických jevů u dětí a mládeže v působnosti resortu školství, mládeže a tělovýchovy na období 2005 – 2008*.
- Ministerstvo školství, mládeže a tělovýchovy – odbor 61. *Programy na podporu aktivit v oblasti prevence sociálně patologických jevů u dětí a mládeže v působnosti resortu MŠMT na rok 2009*. Praha 2008.
- Ministerstvo školství, mládeže a tělovýchovy. *Metodický pokyn k primární prevenci sociálně patologických jevů u dětí, žáků a studentů ve školách a školských zařízeních*. Č.j. 20 006/2007-51. Věstník ročník LXIII. Listopad 2007.
- Ministerstvo školství, mládeže a tělovýchovy. *Koncepce dalšího vzdělávání pedagogických pracovníků pro zájmové vzdělávání*. Č.j. 12 592/2002-51.
- Národní institut dětí a mládeže. *Metodika pro podporu tvorby ŠVP ve školských zařízeních pro zájmové vzdělávání*. Praha 2007. ISBN 978-80-86784-03-8.

Elektronické prameny

VÁLEK, Zdeněk. *DDM jako subjekt sociální prevence*. [cit. 2008-12-07].

Dostupné na: <<http://www.idm-msmt.cz>.

KAPLÁNEK, Michal. *Volný čas*. [cit. 2009-01-10]. Dostupné na:

<http://www.tf.jcu.cz/katedra_pedagogiky/

ČECH, Tomáš. *Volný čas a způsob jeho trávení v Brně*. [cit. 2009-01-12]. Dostupné na:

<<http://www.mu.brno.cz/pedagogickafakulta/>

Výkazy o činnosti střediska pro volný čas dětí a mládeže V 15-01. DDM Ústí nad Orlicí.

Předané k 31. 10. 2004 až 2008. [cit. 2009-01-15]. Dostupné na:

<<http://toiler.uiv.cz/formvykaz04-08/>.

Výkazy o činnosti střediska pro volný čas dětí a mládeže V 15-01. DDM Chrudim. Předané

k 31. 10. 2004 až 2008. [cit. 2009-01-15]. Dostupné na: <<http://toiler.uiv.cz/formvykaz04-08/>.

Výkazy o činnosti střediska pro volný čas dětí a mládeže V 15-01. DDM Heřmanův Městec

Předané k 31. 10. 2004 až 2008. [cit. 2009-01-15]. Dostupné na:

<<http://toiler.uiv.cz/formvykaz04-08/>.

Výkazy o činnosti střediska pro volný čas dětí a mládeže V 15-01. DDM Moravská Třebová.

Předané k 31. 10. 2004 až 2008. [cit. 2009-01-15]. Dostupné na:

<<http://toiler.uiv.cz/formvykaz04-08/>.